(CKRC)

Verbatim Report of

DISSEMINATION OF REPORT AND DRAFT BILL, MBOONI CONSTITUENCY, HELD AT ACB CHURCH

ON

8TH OCTOBER 2002

DISSEMINATION OF REPORT & DRAFT BILL, MBOONI CONSTITUENCY HELD AT ABC CHURCH ON 8TH OCTOBER 2002

Commissioner Present

1. Com. Abida Ali Aroni

Secretariat Staff

1. Collins Mukewe — Programme Officer
2. Susan Mutile — Verbatim Recorder

The meeting started at 11.00 am.

Joyce Musau: (***Prayers in Kamba Dialect)***

Sammy Kiteng'u: (***Kamba Dialect)***

Juice Musau: (***Kamba Dialect)***

Pauline Ndunge: (***Kamba Dialect)***

Mwendwa Mutiso: (***Kamba Dialect)***

Sammy Kiteng'u: At this point I would like to introduce you to the members of the Constitution Review Commission who are here with us. I would request the Commissioner in charge to take over and-atujulishe watu wale wenye wame adamana pamoja asante.

Com. Abida Ali Aroni: Hamjambo? Tungependa kuwashukuru kwa vile mumefika na tunatarajia ya kwamba tutakuwa na mkutano ambao utakuwa ni wa manufaa. Mimi naitwa Abida Ali Aroni naibu wa Mwenyekiti wa Tume ya Kurekebisha Katiba na nime adamana na Programme Officer Collins Mukewa, na Verbatim Recorder, mwenye atakuwa ananasa sauti na kuandika yale mambo tunayo zungumuza ambaye ni Susan Mutile. Asanteni.

Kwa sababu tumeomba tumechelewa kidogo na hatuna muda mwingi hapa kwenu, tungependa tuanze hii programme ya siku ya leo. Kwanza kabisa tungependa kuwajulisha ni kwa nini tuliona ni muhimu kufika katika constituency yenu na pia kwenda katika constituency zingine katika nchi yetu, halafu baadaye nitaweza kuwaeleza jinsi ambavyo tumefanya kazi tangu wakati ambapo tulichukua maoni yenu mpaka wakati huu, na pia nikimaliza hapo nitawaeleza kwa kifupi sana, mambo ambayo tumeandika katika zile nakala ambazo mmepata kuhusu tokeo hili la Draft Constitution. Baada ya hapo nitawapatia muda wa kuweza kuuliza maswali ama kusema kama mko na jambo lolote la kusema, na baadaye tuta-funga kwa maombi.

Sasa tukianza ni kwamba tumefikiria ni muhimu sana kufika katika kila constituency hata kama tutakuwa na mkutano mmoja, ili kuwajulisha na kuwaletea rasmi hii Draft Constitution na kujadiliana na nyinyi ili kwa siku zitakazo bakia kabla ya mkutano wa ki-taifa, muweze kujadiliana na kuona kama mambo ambayo tumeandika ni sawa na ni maneno ambayo yamewapendeza ama mungetaka kuona mabadiliko fulani. Kama tulivyo wa ahindi tulipokuwa tunachukua maoni ni kwamba tungerudisha reporti na kuja kujadiliana na nyinyi kwenye Provincial hearings, lakini baada ya sisi kumaliza kazi, Bunge likabadilisha sheria, na ikawa sasa hatutakuja kwa Provincial hearings lakini tukaona badala ya kuketi wakati ampabo kuna muda wa mwezi mmoja wenu wa kusoma, tuje ili kukiwa na mambo ambayo hamuelewe tuweze kufafanua.

Ilikuwa ni matarajio yetu kwamba tungepata watu wengi, lakini nina hakika kwamba mkiondoka hapa mutaenda kuzungumza na wenzenu na ikiwa kuna mambo ambayo hamkuelewa mtawaeleza, na ikiwa kuna mambo ambayo haikuwapendeza ama mungependa kuongeza mtawatuma delegates watakao kuja katika National Conference. Kila district kwa wakati huu mmechagua watu wa-tatu na pengine kuna wale watapitia katika makanisa yenu, au watapitia katika vyama vya kidini, wengine pia watapitia katika mashirika yasiyo ya Kiserikali, mtaweza kuwatuma baada ya kusoma na kuwaeleza mtakayo ona itafaa katika hii Katiba mpya ya Kenya.

Sasa baada ya kuchukua maoni yenu na kama mnavyo elewa tulichukua maoni kwa muda pengine wa mwezi sita tukatembea nchi nzima. Tuliketi na tukapata watu ambao walikuja na wa kachambua maoni yenu. Baada ya kuchambua maoni, tuliweza kutumia elimu tuliyopata kwa sababu hata sisi wanatume kabla hatujatoka kuchukua maoni yenu tuliweza kuwa na workshops na seminars karibu kumi na tano hivi ampabo tuliweza kujadiliana na wataalamu tofauti, wa taalamu wa hapa Kenya na wengine ambao tuliwaalika kutoka Nga'mbo, ili tuweze kuelewa mambo kisawa sawa. Sasa tuliweza kuandika maneno ambayo mlituambia na tukatumia ujuzi ambao tulikuwa tumepata na tukatengeneza Kitabu ambacho pengine mtapewa baada ya mkutano huu, na pia kitabu ambacho kilichapishwa katika magazeti, kitabu ambacho ni toleo fupi ya reporti ya kazi ambayo tulifanya. Kwa wakati huu bado tunafanyia kazi reporti yenyewe, lakini kwa sababu itachukua muda nina ukurasa karibu elfu moja na, na tukiona hatuna nafasi afadhali tutoe toleo fupi muendelee kusoma, kwa sababu inafupisha mambo ambayo mnaelewa na mnajua kwa sababu ni nyinyi mlitueleza.

Sasa baada ya kuandika reporti hiyo, tuliweza kujadiliana kama tume, na tukaweza kutoa hii draft Constitution. Pia ningependa kuwaeleza kwa sababu nina hakika mumesoma kwa gazzeti hata jana kwamba pengine wanakamati hawakukubaliana na mambo fulani fulani. Katika sheria ambayo tunayo inasema kwamba sio lazima watu wote kukubaliana, na pia haiwezekani. Hata vile tumekaa hapa watu thelathini tuna maoni tofauti na tunaweza kosa kukubaliana katika maneno yote. Kwa hivyo huwa tunatumia njia tatu. Either tutakubaliana sisi wote, tukikosa kukubaliana tuwe na consensus, consensus maanake ni pale watu wengi wanaonekana wamekubali jambo, na inakuwa wazi hakuna mvutano. Kwa sababu kama watu ishirini na tano wamekubaliana na wawili hakuweza kukubaliana nani wazi tunachukua maoni ya watu wengi. Ikiwa haieleweki wazi wazi tunapiga kura na tunachukua maoni ambayo yamewasilishwa na watu wengi. Tume elewana? Sasa hivyo ndivyo tulifanya kazi yetu kwa hivyo mkisoma kwa gazeti msikie kuna watu fulani hawakukubaliana na sisi, nadhania hiyo ni kanuni. Watu wote wangekubaliana pia ingekuwa makosa. Si ni kweli? Asante.

Sasa baada ya hivyo tukatoa hii Draft Constitution na ndiyo maana sasa tumefika hapa kujadiliana na nyinyi. Nimewapatia tu historia fupi, lakini mnaelewa kazi yetu imechukua muda mrefu hadi wakati huu. Sababu sitaki kupoteza wakati, na ninatarajia kwamba pengine wengi wamesoma hii Draft Constitution kupitia kwa magazeti, na pia tumekuwa tukifanya matangazo katika radio hasa national service ya kiswahili, kwa hivyo pengine mumesikia vifungu tofauti tofuati. Sijui ni watu wangapi wamepata nafasi ya kusoma hii Draft? Ni kina nani wamesoma, ndiyo tujue tutatumia njia gani kufanya hiyo kazi ya kui-angalia? Kuna watu ambao wameweza kusoma? Ndiyo hiyo tu kwa nation. Ni kama mtu mmoja tu, kwa hivo nyinyi wengine mumebahatika

leo kupata hiyo karatasi lakini mtaisoma, na sisi kwa wakati huu tutawapitisha kwa kifupi sana. Nitafanya summary kuanzia chapter ya kwanza hadi ya mwisho, ili ikiwa kuna kitu ambacho hamkuelewa, nitaweza kufafanua.

Kwanza kabisa tulipo kuja kuwatembelea mlitwambia kwamba Katiba ya wakati huu haina utangulizi, na haitambui wananchi wa Kenya, na mkataka tuwe na utangulizi. Mnakumbuka hivyo? Hata mkiangalia hii Katiba yetu mpya imeanza na utangulizi ambao unatambua wananchi wa Kenya na inatambua pia, tofauti zetu za ki-kabila, za rangi, za dini, na pia imetambua kazi ambazo zinafanywa na kina mama na wazee na hatimaye inatambua Mwenyezi Mungu kama vile mlivyotwambia. Kwa hivyo Katiba yetu hii mpya ina utangulizi na mkiendelea kusoma mtaona kama utangulizi huo umewafurahisha ama sivyo na pengine mtazidi kuzungumza na kuwatuma wenzenu watakao kuja kutueleza kama mnapendezwa na huo utangulizi preambl ama mna ona aje.

Katika chapter ya kwanza watu walilalamika wakasema ya kwamba Katiba ya wakati huu haitambui wananchi, na umuhimu wa wananchi. Kwa hivyo kwa wakati huu, Katiba hii tunayo pendekeza inatambua umuhimu wa wananchi na kusema kwamba nguvu zote za jamhuri ya Kenya zinatokana na wananchi wa Kenya. Pia katika kifungu cha pili, tunatambua umuhimu wa Katiba na jinsi hiyo Katibaitakavyo weza kulindwa na kubadilishwa.

Katika kifungu cha tano, tunaangalia sheria tofauti za nchi yetu ya Kenya, kwa sababu Katiba sio sheria pekee yake. Katiba ni sheria kuu, halafu kuna sheria zingine ambazo zinafuata Katiba yetu. Kwanza tuna hiyo Katiba halafu tunasema tuna sheria zingine ambazo zinatungwa na Bunge na ndiyo mnaona mtu akishtakiwa kortini unasikia umeshtakiwa kulingana na kifungu fulani fulani. Hiyo sasa ndiyo inaitwa Acts of Parliament; ndiyo sheria ambazo ziko chini ya Katiba. Baada yake tumetambua sheria za kitamaduni, African Customary Law. Upande huu wenu tulipokuja mliliia sana na mkasema watu wakifuata mila na sheria za kikamba hata kutakuwa hakuna wahalifu, sijui kama mnakumbuka hivyo? na mkasema mnataka traditional oath, kivitu mlitwambia maneno mengi. Sasa tukasema ni lazima tutambue na tukaweka hapo.

Halafu tukatambua sheria ya jamii ya Waisilamu na Wahindu kwa sababu dini zao zinawalazimisha kufuata sheria fulani fulani, halafu tukatambua sheria zingine ambazo zinatumika, ambazo kuwa pengine hazijaandikwa. Kwa kingereza zinaitwa “Common Law”. Kuna desturi ambayo zimefanyika kwa miaka mingi, na hatimaye zikawa ni kama sheria. Sasa tumetambua hizo na pia tumetambua sheria zitakazotungwa na jumuia ya nchi za Afriki Mashariki. East African Community. Pia tumetambua sheria ambazo zimekubaliwa katika mikutano ya nchi zote duniani. International Organizations. Kuna sheria nyingi ambazo huwa kama maagano ambayo hufanyika hata nchi yetu ikaweka sahihi lakini ikifika Kenya, wanasahau. Sasa imelazimika kwamba Kenya ikiweka sahihi kwa mkutano kwa maagano ya mataifa ya ulimwengu, ni lazima ikifika hapa waweze kuweka hizo sheria ama maagano kwa practice. Sio kuandika hapo na wakirudi hapa hatusikii tena mambo yake.

Katika chapter ya pili, tumeangalia jinsi jamhuri yetu itakavyo endeshwa, nimeangalia mipaka yetu, na ukiangalia nyuma ya karatasi hiyo uliyonayo utaona kuna schedule. Kuna schedule ambayo inatupatia mipaka yote ya nchi ya Kenya. Inatuonyesha

mpaka wa Kenya na Tanzania, Kenya-Uganda, Kenya-Somalia, Kenya-Ethiopia, mtasoma baadaye na kuelewa zaidi. Hi ni Kwa sababu tuliona ni muhimu sisi kuweka mipaka yetu, ili majirani wasiwe wanang'ang'ania. Halafu tumeanglia mji mkuu katika Kenya, tukasema mji huu utabaki kuwa Nairobi. Tumeangalia lugha za ki-taifa, na kwa wakati huu tumetambua kwamba lugha ya kitaifa ni Kiswahili na Kiingereza na pia tumesema official language, lugha maalumu ya ki-kazi iwe ni Kiswahili na Kiingereza sio Kiingereza pekee yake.

Jambo lingine pia tumeangalia ni kuhusu Serikali na dini, na tukapendekeza kwamba Serikali yetu iwe ni secular isiwe ni Serikali inayohusika na dini, kwa sababu tuna dini tofauti katika nchi yetu, na tukasema kwamba hakuna dini ambayo ni rasmi katika Serikali, dini zote zitakuwa ni sawa.

Halafu tumeanglia vitu muhimu katika Jamhuri, national symbols, na katika schedule ya mwisho mtapata vitu hivyo. Tumesema kwa mfano, bendera ya Kenya, tumesema wimbo wa taifa la Kenya, na vitu vingine ambavyo tumeandika hapo. Pia tukaangalia siku ambazo zitatambulikana kama siku rasmi za sherehe za kitaifa, tukasema ni lazima ziandikwe kwa Katiba. Zisije zikapunguzwa ama kuongezewa, ndiyo zikiwa kwa Katiba tuwe tunazifahamu, sisi kama wananchi wa Kenya.

Katika chapter ya tatu tunaangazia maadili ya kitaifa, ama values and goals, kwa sababu tulisema kwamba kama wananchi wa Kenya, ni lazima tujue msimamo wetu, values zetu ni zipi, na mwelekeo wa nchi yetu ni gani. Kwa kifupi, mambo ambayo tumesema ni kwamba kila Mwanakenya ni mtu huru, na kwamba tuwe na umoja kama wananchi wa Kenya, tuwe na usawa, tu dhamini jamii zote, tuwe na Serikali ya kidemocrasia na utawala mwema, na utawala utakao zingatia sheria za nchi. Tumesema pia ni lazima tuzingatie haki za kibinadamu, human rights, na usawa wa watu wote wakiwa ni wanawake ama wanaume, na ni lazima pia tuweke bidii ili tuweze kukuza mahitaji ya nchi yetu, na ni lazima kuwe na ushiriki ama participation, na tuwe na uwazi katika shughuli za uma na pia kwamba ni lazima tukuze mila na maadili ama values za wananchi wa Kenya, tulete utawala karibu na wananchi, na pia tuweze kukuza utaifa na umoja wa nchi za Afrika. Sasa hizo, ndizo values ambazo mtazipata katika chapter tatu.

Katika ukurasa wa kumi na tano, duty za wananchi ni zipi? Sisi kama wananchi tuna majukumu gani? Katika Katiba ya wakati huu, wananchi hawana majukumu. Sisi kama wananchi tunasema tu kawaida Serikali haijatufanyia hivi ama vile lakini, hatujui majukumu yetu ni yapi, amaytumeyaelewa? Hatujaelewa. Sasa kwa wakati huu, tumeomba kwamba tujue majukumu yetu kama wananchi wa Kenya ni yapi, na tunaeleza kwamba ni lazima mwananchi aelewe sheria hasa Katiba, hiyo ni jukumu ya kwanza.

Jukumu ya pili, ni lazima mwananchi kusimama imara ni kutetea Katiba ya nchi, lazima mwananchi aweze kuhusika na siasa za nchi kwa kupitia upigaji wa kura, na kujiunga na vyama vya kisiasa. Sababu ni kwamba kwa wakati mwingi, utaweza kusikia hii constituency yenu ya Mbooni iko na watu pengine elfu mia moja, lakini ikifika siku ya kura mnapiga watu wangapi? Thirteen thousand, halafu mkikaa mnalia sisi hatukuchagua huyu MP, hatumpendi. Sasa ndio tunasema ni jukumu lako kama mwananchi

kupiga kura na kuchagua kiongozi ambaye ataleta mandeleo kwa nchi, sio kukaa unasema ati wale wanapiga kura ni wale wanakaa kwa soko. Ama wale wanafanya kwa ma-offisi wanasema wale wanapiga kura ni wale hawana kazi si ni kweli? Watu wanakataa kupiga kura halafu wana lalamika, hatupendi kiongozi huyu, huyu kiongozi tulileteva na mambo mengi. Sasa inatulazimu ki-sheria kupiga kura. Pia inatulazimu kufanya kazi na kuacha uvivu ili tuweze kukuza jamii zetu, na kuweza kufanya contribution katika development ya nchi, kwa sababu kila mtu akifanya kazi kivyake hata kama ni kazi ndogo, akikuza jamii yake, amekuza uchumi wa nchi.

Pia tunalazimika kuweza kujielemisha ipasavyo, ili tupate elimu itakayo tusaidia katika kazi ama shughuli ambazo tunafanya. Pia ni jukumu la kila mwananchi kujaribu kuleta umoja katika nchi, kujaribu kukuza hali ya kifamilia, na pia kujaribu kuhifadhi mali ya uma. Wakati mwingine tukiwa na vitu ambavyo ni vya Serikali hatuoni ni vyetu, tunasema ah hii mali ni ya Serikali, tunasahau Serikali ni sisi, na hiyo mali ni mali ya wananchi. Kwa hivyo sasa inatulazimu sisi kuchunga mali ambayo ni ya uma.

Inatulazimu pia kuhifadhi mazingara na mali ya asili. Ukiona mto, mbuga, kitu chochote ambacho ni cha nchi, unajaribu kukihifadhi kwa sababu kitu kama mto, ama ni forest, kina manufaa kwako na kwa nchi nzima. Pia tujaribi kuhifadhi jina la nchi yetu kitaifa. Sasa hayo ni katika ma-jukumu ambayo tumepewa kama wananchi. Mtazidi kusoma na kuelewa zaidi.

Chapter nne inazungumza kuhusu uraia, na tunaelezwa jinsi mtu anaweza kuwa raia, kwa mfano kwa kuzaliwa, kwa kujiandikisha, na mambo kama hayo. Pia tunaelezwa kwamba mtu atakaye funga ndoa na Mkenya awe ameoa mwanamke wa Kenya, ama ameolewa na mwanamume wa Kenya, baada ya miaka kadhaa atafanya maombi na kupewa bila ubaguzi, ikiwa tabia yake ni njema, atapewa uraia wa Kenya. Pia tumeelezwa kwamba mtoto yeyote atakaye zaliwa na mzazi Mkenya, awe ni mzazi wa kiume au wa kike ataweza kupata uraia wa Kenya. Pia tumeelenzwa kwamba raia wa Kenya waweze kukubalishwa kuwa na uraia wa nchi zingine, Dual Citizenship.

Tukiangalia ukurasa wa tano ambao pengine ni muhimu, Hapa ndipo kuna haki za ki-msingi ama haki za kibinadamu, na unaona hiyo chapter ni ndefu, inaanza 29 mpaka 75, na tunapewa haki tofauti, tunapewa haki na uhuru wa aina tofauti, tunaambiwa kwamba kila Mkenya ana haki ya kuishi, na kila Mkenya ana haki ya kuwa na usawa na mwenzake, tunaambiwa ya kwamba hatufai kubaguliwa, tumepewa pia haki za akina mama, haki za walemavu, haki za watoto, na pia haki za kijamii. Tukianglia kwa mfano upande wa watoto ama wa kina mama, kwa wakati, huu tunaelezwa na Katiba kwamba akina mama wasibaguliwe kwa sababu ya jinsia yao, wapewe uhaki ikiwa ni ndani ama nje ya ndoa, na wasibaguliwe kwa njia yeyote. Tunaambiwa pia, akina mama waweze kuridhi mali bila ubaguzi, na katika hali ya siasa, wa kina mama wamepewa nafasi fulani ili kwa siku sijazo Bunge liwe na kina mama wasiopungua asilimia thelathini na pia vyama vya kisiasa zimeombwa kuhusisha akina mama katika shughuli zake. Akina mama wamepewa haki sawa na wazee, kwa waume wao na watoto, na pia tumependekeze Serikali iweze kuwapa akina mama nafasi na usaidizi wa kuweza kujikuza katika maendeleo ya nchi.

Kwa hiyo chapter pia kuna haki za walemavu ambazo hazikuwa katika Katiba ya wakati huu, na tumependekeza kwamba

walemavu wasiwe wanabaguliwa kwa njia yeyote, na pia tumeweza kufafanua zaidi, na kueleza maana ya ni nani mtu mlemavu na tumependekeza kwamba Serikali iweze kuhakikisha ya kwamba vyombo vya kusafiria na nyumba zote sitawapa watu walemevu uwezo wa kupanda hizo gari na kuweza kufika katika hizo offisi bila kufanya maisha yao kuwa magumu. Tumependekeza kwamba Serikali iweze kukuza lugha ya ishara au sign language na braille ili watu ambao ni walemavu wataweza kusoma na kuwasiliana kwa njia ambayo ni sawa. Tumesema wasibaguliwe katika sehemu za kazi, na kwamba Tume ambayo itawekwa kuangalia haki za kibinadamu ijaribu sana kukuza haki za watu walemavu.

Upande wa watoto, jambo ambalo tumefanya ingawa kuna sheria mpya kuhusu haki za watoto lakini Katiba imetambua sehemu ya watoto katika jamii, na kusema kwamba wasibaguliwe, wasifungwe ovyo ovyo, ikiwa ni kufungwa wafungwe kwa sababu hakuna njia nyingine yeyote, na pia ni lazima ikiwa mtoto atapelekwa katika mahakama Serikali itoe wakili atakaye simamia huyo mtoto, na asifungwe kwa siku nyingi, awachiliwe ili aendelee na maisha, na pia tumesema watoto ambao wamezaliwa nje ya ndoa wasitupwe, ni lazima wazazi wote wawili, wawe wameoana ama bado waweze kuangalia hawa watoto. Wazazi wote wawili, sasa wamepewa jukumu na inasemekana baba na mama itawalazimu kuweza kuchunga watoto wao.

Pia tumepewa haki ya kuabudu na tukiangalia article 44, mtaona kwamba kwa wakati huu, tumepewa hii haki ya kuabudu na tunaelezwa kwamba kila mkenya ana haki ya kuamini, kuabudu, kuwa na fikira, na kuwa na mawazo ya kidini. Pia unaweza kuabudu na kufanya mikutano pekee yako ama na jamii, kulingana na vile ambavyo unaabudu, na kwamba kila dini ama dhehebu ama mkusanyiko wa watu ambao wanafanya ibada pamoja watakuwa na uhuru wa kuanzisha shule au taasisi za elimu. Pia tume elezwa kwamba ni kosa kwa mtu kulazimishwa kufanya ibada kwa siku ambayo sio sawa kulingana na dini yake, ama kufanya jambo lo lote ambalo halihusishwi ama halikubaliwi na dini ambayo ni yake.

Pia tumepewa haki ya kisiasa, kwamba mwananchi anaweza kuunda chama cha kisiasa ama kujiunga na chama cha kisiasa atakacho. Tumepewa haki ya matembezi na haki ya kuishi mahali popote katika nchi yetu. Tumepewa haki ya kufanya biashara na kazi za halali. Tumepewa pia haki ya kuwa na mali, tumepewa pia haki ya elimu, na imesemekana kwamba Serikali italazimika sasa kutoa elimu ya msingi ambayo ni ya lazima kwa watoto na Serikali itajitahidi kukuza elimu ya shule za upili na kuendelea juu.

Halafu pia tumepewa haki ya ununuzi ama upataji wa huduma kitu ambacho hatukuwa nacho katika Katiba ya wakati huu, na ina-semekana ukinunua kitu chochote ama kulipia huduma yoyote ni lazima ununue kitu kinacho faa, na huduma ambayo inalingana na malipo yako. Pia wafanyikazi wamepewa haki zao na wamepewa haki ya kujiunga na vyama vya wafanyikazi. wamepewa haki ya mgomo na pia wanao ajili wamepewa haki ya kujiungna vyama vya watu wanaoajili. Mtaendelea kusoma ndivyo muelewe kwa sababu niliwaambia haki hizo ni nying, hatu-wezi pengine kuzisoma kwa urefu. Kuna haki pia ya kila Mkenya kuwa na chakula, haki ya kupata maji masafi ya kutosha, haki ya kila Mkenya kupata pahali pa kisawa sawa pakulala na pia haki ya Mkenya kuweza kufika katika mahakama na kusikilzwa kwa haraka iwezekanavyo.

Tukianglia chapter ya sita tunaelezwa kuhusu upigaji wa kura, na kwa kifupi sana kama nilivyo waambia Wakenya tumepewa haki ya kupiga kura, mtu akifikia miaka kumi na minane. Katika ukurasa huo pia, tumeelezwa jinsi tutajiandikisha kura, na tunapendekeza kwamba wananchi waweze kujiandikisha kupiga kura wakati wote, sio tunaambiwa miezi miwili ama mitatu kabua ya kura, lakini iwe a continous processs. Mtu akifikisha miaka yake kama anavyo kwenda kuchukua kipande, anajiandikisha kupiga kura. Halafu tunaelezwa ni wakina nani wasioweza kujiandikisha kupiga kura na pia tunaelezwa kuhusu Tume ya upigaji kura, na tunapendekeza kwamba ingawa kwa wakati huu iko na watu ishirini na mbili ipunguzwe, iwe ni watu wasio zidi kumi, na piatume elezwa kazi watakazo kuwa wanafanya. Katika kazi zao ni kuandikisha vyama vya kisiasa, kuhakikisha wamesomesha wananchi kuhusu upigaji kura, na kuwapa mambo zaidi kuhusu democracia. Pia wanatakiwa kuhakikisha kwamba kuna kura za haki na za kihalali na kwamba wakati ampabo kuna upigaji wa kura, kura zinahesabiwa katika polling station, na box tunazo tumia ni zile zinaonekana ndani, lakini tena mtasoma na kuelewa zaidi.

Halafu katika chapter hiyo tunaelezwa zaidi kuhusu vyama vya kisiasa. Kwanza kabisa tunapewa haki ya kuunda na kujiunga na vyama via kisiasa, halafu tunaelezewa jukumu ya vyama vya kisiasa. Kwa wakati huu, watakuwa na jukumu zaidi tu ya kupiga kura, kwa sababu vyama vya kisiasa kwa wakati huu, tunasikia zi kivuma wakati wa kupiga kura. Sasa wanaambiwa watakuwa wakifanya civic education, kufundisha watu kuhusu democracia, kuhusu upigaji wa kura, na pia watakuwa wanasaidia kueneza mambo mengine ambayo ni ya Kiserikali, ndivyo wananchi waelewe, na ukisoma section 88, mtaelewa zaidi kazi za political parties. Kitu muhimu tunapendekeza Serikali iwe inatenga pesa ambazo zitapewa vyama vya kisiasa; lakini sio vyama vyote ambazo sitapewa pesa hizi, tumependekeza kwamba vyama vitakavyo kuwa vimepata asilimia tano ya kura zitakazo kuwa zimepigwa wakati wa uchaguzi na ambavyo vimewakilishwa Bungeni. Pesa zitakazo tengwa kusaidia vyama vya kisiasa ni point 3% ya budget ya nchi yetu, na pia kuna masharti jinzi hizi pesa zitaweza kugawanishwa, na mtaweza kusoma na kuelewa.

Chapter ya saba inaongea kuhusu Parliament, Bunge mkiangalia kwa wakati huu, Bunge imepewa kazi nyingi zaidi kulingana na kazi ambayo iko katika Katiba ya wakati huu. Mbali na kutunga sheria, wamepewa majukumu mengine ya kusaidia Raisi, Serikali, na Waziri Mkuu. Pia kitu kingine ni kwamba tumependekeza kwamba Wabunge wawe na elimu ya kufikia kidato cha nne, kwa sababu wananchi walipendekeza hivyo. Wabunge kazi yao itakuwa pia kukagua na kupendekeza majina ya watu kadhaa ambao watakuwa wanahudumia wananchi katika offisi mbali-mbali kubwa za Serikali. Kwa mfano, kama vile Prime Minister ama Waziri Mkuu, wakati ampabo Raisi atapendekeza jina lake kwa Bunge ni lazima Bunge likubali kwa sababu Bunge likikataa, sasa itakuwa mtu huyo hawezi kuwa ndiye Waziri Mkuu. Bunge pia litakagua Ma-judge, kwa mfano watakao teuliwa, na pia Mawaziri na Manaibu wa mawaziri. Bunge pia itatakiwa kwa wakati huu kuwa na jukumu la kutayalisha budget na matumizi yake. Kwa wakati huu tunajua inatengezwa na Serikali, lakini sasa itakuwa ni jukumu la Bunge. Bunge pia lina takiwa kuangalia na kuunda mapatano baina ya Kenya na nchi zingine, na pia Bunge lita-takiwa kuunda kamati tofauti tofauti zitakazo kuwa zinafanya kazi pamoja na Serikali, ili kuhakikisha kwamba maswala ya wananchi yanatekelezwa.

Katika hiyo chapter tumeanglia pia, ni kina nani ambao watakuwa wako katika Parliament. Sasa tumependekeza nyumba mbili

ambazo tunasema moja itaitwa National Council, na ingine itaitwa National Assembly, ama tutakuwa na Upper House na Lower House. Ningependa tuangalie ni kina nani ambao watakuwa katika hizo nyumba mbili. Mkianglia article 106/107, mtapata kuona watu hao. Katika National Council, tunapedekeza kwamba kuteuliwe watu mia moja kutoka katika kila district ambao wata kwenda katika Upper House ama katika National Council. Ukiangalia huo ukurasa wa 106, utakuta kwamba tumeeleza watu 70 watatoka katika constituencies ambazo tunazichukua na hizo constituencies zitakuwa ni districts. Constituencies za Upper House zitakuwa ni districts na tume sema kila district itatoa mtu mmoja, kwa sababu kuna districts karibu 70. Zile 30 ambazo sime baki zitagagawanyiwa akina mama ambao watatoka katika province, na kwa vile tuna province saba ukiondoa Nairobi, kila province itatoa akina mama wanne, na Nairobi itatoa akina mama wawili… Tuwe na waakilishi kama tuliokuwa nao kwa wakati huu ambao ni 210 kutoka katika kila constituency.

Pia tumependekeza kutolewe orodha kutoka kwa vyama, na orodha hiyo itachagua wa Bunge wengine 90, Kwa hivyo baada ya kuwa watu 210, tutakuwa na wengine zaidi ambao ni 90 na watateuliwa kupitia orodha itakayo tolewa na vyama vya kisiasa. Hiyo orodha ya vyama vya kisiasa, tumependekeza kwamba zitatoa list kulingana na umuhimu. Ukiwa una list ya watu 10 unaweka juu mtu ambaye mungetaka aingie Bunge sana, na hiyo list iwe, ikiwa namba moja ni mama, namba mbili ni mzee. Hivyo hivyo Iwe inahusisha na kina mama na itakuwa inatolewa kulingana na proportion ya watu ambao chama kimeweza kuwakilisha kwa Bunge. Sasa hapo mtasoma na kuelewa zaidi.

Chapter inayofuatia ni kuhusu Executive, na hii ni chapter ya nane na inaanza kwa kusema mtu ambaye amepewa mamlaka ya utawala atakuwa ni mtumishi wa uma, na sio mtawala wa uma, na katika sehemu hiyo tumeweza kuwaeleza jinsi ambavyo Serikali kuu itakavyo undwa. Kutakuwa na Raisi na Makamu wa Raisi atakaye chaguliwa kama running mate, yaani mtu yeyote atakaye taka kupigania kiti cha urais atapigania akiwa na mwezake, ili akishinda, yule wamekuwa wa ki- campaign na yeye kama running mate atateulewa kama Makamu wa Rais bila kupigiwa kura. Kwa hivyo tuseme kama ni Mr. X akitaka kuwa ni Raisi lazima awe na mtu ambaye anasema nikishinda kura hii, huyu ndiye atakuwa naibu wangu. Sasa Rais akipigiwa kura na kushinda huyo mwenzake ndiye atakuwa automatic Vice President wa nchi. Rais akishindwa, na huyo ameanguka na Rais wake.

Pia tutakuwa na Waziri Mkuu ambaye atatoka katika Bunge na mtu atakaye toka mwanzo katika Chama kinacho viti vingi katika Bunge na Raisi atapewa nafasi ya kupendekeza jina. Akipendekeza hilo jina, lazima huyo mtu ambaye jina lake limependekezwa awe ni mtu ambaye anakubalika na Bunge, na hii ni ile Lower House itakayo chagua Prime Minster. National Assembly. Jina lake likipendekezwa ni lazima National Assembly ikubali. Ikiwa wamesema hatuna imani na yeye, hawezi kuteuliwa kuwa Prime Minister. Raisi akishindwa kupata mtu anayekubalika MPs' wengi katika Lower House, basi leader wa opposition atapatiwa nafasi ya kuweza kupeana na kupendekeza jina la Waziri Mkuu. Ikiwa atatoa jina na likataliwe kwa sababu Wabunge hawana imani na huyu mtu sasa Rais atapewa na nafasi ya kuteua mtu yeyote katika Bunge. Mumeelewa? Sawa.

Naye Waziri Mkuu atateua Naibu wawili wake ambao ni lazima wakubalike na Bunge. Bunge ikiwakataa itakuwa ni bahati mbaya. Halafu tunapendekeza tuwe na mawaziri 15 pekee yake, na wasizidi 15, na hawa watapendekezwa na Waziri Mkuu. Majina yao yatapendekezwa Parliament ili hilo baraza la Bunge liwakubali. Naye pia tumependekeza awe na manaibu, Deputies sio Assistants. Tumesema wafanywe Naibu, ndiyo waweze kupatiwa kazi ya kufanya. Tumependekeza wasiwe zaidi ya 15, na pia wapendekezwe na Waziri Mkuu na kuteuliwa na Bunge.

Tukitoka katika hii Serikali kuu, tumependekeza kwamba kuwe na Serikali aina nne. Tumependekeza tuwe na baraza ya vijiji. Village Councils badala ya kuwa na Chief na Assistant Chief, na village elders, tumependekeza kuwe na baraza ya vijiji ambapo wale wazee mlitwambia kuna wazee wa vijiji wawe watawala. Lakini mkiona kwamba pengine kijiji chenu hakifurahii mambo hayo mtawachagua kupitia kura. Tunawapatia options mbili, either muwache wale wazee wasiozidi sita wawe ndio wanasimamia vijiji, au muwachague kutoka hapo chini, tutakuwa na baraza za kata au kutakuwa na Locational Councils. Council ya kila location na tunapendekeza kwamba hawa wawe ni watu ambao wanakubalika.

Interjection: Long silence

Com. Abida Ali Aroni: Nataka kupata hiyo chapter. Mkiangalia ukurasa wa 215, inawapatia kwa kirefu jinsi tutakavyo kuwa tunawachagua viongozi wa huko chini, na tulisema kwamba hawa viongozi ambayo watakuwa katika location watakuwa ni watu wawili watakao toka katika vijiji. Kila kijiji kitachagua watu wawili, mama moja na mzee mmoja au wakichagua wamama wawili ni sawa, sheria inasema one of whom shall be a woman hajasema lazima mwanaume. Kijiji kikitaka wamama wawili ni sawa lakini lazima mmoja awe ni mama, na kwamba hawa ndio watakaa katika Location Council.

Tutakuwa pia na msimamizi, Adminstrator wa Location ambaye atachaguliwa. Sasa tukitoka katika Location tunaingia katika baraza la wilaya. Ukiangalia sub-article 218, inatueleza kwamba katika hizi viwango, baraza ya kijiji, kata, wilaya hata ya mikoa, baraza itakayo kuwa na nguvu zaidi itakuwa ni baraza ya wilaya. District Council, ama District Governement. Watu ambao watakaa katika hiyo district watachaguliwa kupitia kupigiwa kura na watu wa hiyo district yote. Watapiga kura na kuchagua watu wasiozidi 30, na wasiopungua 20 ambao watasimamia shughuli zote za district. Hiyo district itajichagulia watu watakao fanya kazi pale, ili kushughulikia kazi zote ambazo zitakuwa zinahusishwa district hiyo.

Tukitoka katika District Council ndio tutakavyo kuwa na Provincial Council. Provincal Council haitakuwa na nguvu zaidi kuliko District Council, na kazi yake muhimu ni kutengeneza sheria ambazo zitafuatwa na Province hiyo, na pia kusaidia District kufanya kazi zake, kusaidia District kuweza kujikuza katika kuendeleza kazi zake. Tunambiwa kwamba katika Provincial Council, watu watakao keti kule watakuwa wametoka katika kila district katika huo Mkoa, na kunapendekezwa kwamba kuwe na Executives wawili, na mmoja ni lazima awe ni mama. Sasa mtasoma zaidi muelewe kazi zitakazo fanywa na district. Tumefanya summary katika schedule ya saba. Mwisho wa vitabu vyenu mtaona kwamba kuna schedule inayotueleza kazi zote zitakazo fanyawa na National Government, District na zinginezo. Zote ziko hapa zinatueleza, kazi ambayo itafanywa, kwa hivyo

mtasoma na kuelewa.

Pengine ningependa tuangalie kwa kifupi sana, kazi ambazo zitafanywa na Raisi, na kazi ambazo zitafanywa na Waziri Mkuu. Mlipendekeza kwamba tupunguze nguvu na majukumu ya Raisi na kwa wakati huu, kazi hizo zimegawanyishiwa watu wawili. Jukumu la Raisi ambapo hatakiwi kufuata ushauri wa mtu yeyote ni kama ifuatavyo. Anaweza kupendekeza sheria yoyote kwa baraza la Mawaziri ili sheria hiyo iweze kujadiliwa na kutungwa, na pia atahakikisha kwamba mambo yote ambayo yataweza kukuza democracia yanapewa fedha za kutosha ili ziweze kufanyika.

Raisi anahaki ya kuhutubia Bunge lakini Katiba imesema ni lazima mara moja kwa mwaka ahutubu, lakini akititaka kuhutubia Bunge wakati wowote anaweza kufanya hivyo na pia anaweza kuomba ushauri wa mahakama kuhusu sheria zilizo katika Katiba kwa wakati wowote bila ushauri wa mtu yeyote.

Pia kazi ambayo amepatiwa Raisi ni kama ifuatavyo, kwamba atakuwa ni Mkuu wa Majeshi na atasimamia baraza la usalama la Ki-taifa, National Security Council, na pia anatakiwa kushauriana na Waziri Mkuu na Baraza la usalama na kuweza kutangaza hali ya hatari nchini. Hawezi kutangaza pekee yake, ni lazima aweze kuzungumza na Waziri Mkuu na Baraza la usalama, na pia Bunge ikubali halafu atakuwa na jukumu la kutangaza. Pia baada ya kushauriana na Waziri Mkuu na Bunge atakuwa na uwezo wa kutangaza hali ya vita. Ana haki pia ya kuweza kuanzisha utaratibu wa kuondoa mahakimu auo ma-judge ambao hawafanyi kazi yao sawa sawa. Ana pia jukumu la kuhidhinisha lazimi mikataba ambayo tunafanya na nchi zingine, baada ya hizo mikataba kuidhinishwa na Bunge. Rais pia amepewa jukumu la kuwapokea mabalozi wanaokuja, na pia kuteua ma-balozi wa Kenya kwa nchi zingine. Amepewa pia jukumu la kutoa msamaha, order of mercy, na pia kutoa tunzo za kitaifa kwa watu ambao wanastahili na pia kuongoza kufungwa kwa Bunge na kufunguliwa.

Naye Waziri Mkuu ana shughuli zifuatazo. Hana wakati wa kufanya kazi, Kwa mfano Rais imesemekana miaka mitano mara mbili, lakini Waziri Mkuu hajapewa muda anaweza kutolewa na Bunge wakati wowote wakati kutakuwa na kura ya kutokuwa na imani na yeye. Anawachagua mawaziri na manaibu wa mawaziri ambao anawapeleka Bunge ili aone kama watakubalika. Kazi yake kubwa zaidi ni kuendesha Serikali katika kazi zake za kawaida, na Waziri Mkuu ni lazima ahudhurie Mbunge kwa sababu Raisi hatalazimika kuhudhuria Bunge. Sasa hizo ndizo tofauti zao kwa kifupi.

Chapter ya tisa inazungumza kuhusu mahakama, Judicial System. Kwa kuanzia katika section ama article ya 134 tumependekeza kwamba nguvu zote ambazo zinapewa mahakama ni nguvu ambazo zinatoka kwa wananchi, na zinastahili kutumiwa kwa njia iliyofaa. Tunapendekza tuwe na korti juu ya Korti ya Rufani ambayo ni Supreme Court. Tumependekeza tuwe na Supreme Court na chini yake tuwe na Court of Appeal, halafu tuwe na Korti Kuu, High Court halafu chini ya High Court tuwe na hizi korti ndogo. Tumependekeza kazi itakayo kuwa inafanywa na kila Korti. Tumependekeza pia qualifications za watu ambao watakuwa wanafanya kazi kwa hizo Korti zote. Pia tumependekeza kwamba Tume itakayo simamia ufanyikazi na mambo yote ya Judicial System ipewe nguvu zaidi kuliko nguvu iliyo kuwa nayo kwa wakati huu.

Pia katika chapter hiyo kuhusu sheria tumependekeza kwamba offisi ya Mkuu wa Sheria agawanyishwe mara mbili. Kwamba Mkuu wa Sheria kama anavyojulikana kwa wakati huu, awe ndiye Wakili Mkuu wa Serikali, lakini kuwe na mtu ambaye atasimamia shughuli zote za kesi. Atakuwa msimamizi mkuu wa kesi ambaye tunamuita Director of Public Prosecution. Kwa wakati huu yuko, lakini nafikiri na namba tatu kutoka kwa Attorney General, na tunasema aondolewe. Awe amejisimamia, awe na uhuru, na awe kazi yake ni makesi kwa sababu kwa wakati huu Attorney General ndiye anasimamia shughuli za Serikali zi kuwapatia mawaidha yeye bado ndiye anaenda kortini tena, na wakati mwingi kunakuwa na tashwishi kwa kazi yake. Sasa tunasema zi gawanyishwe mara mbili.

Halafu tena tumesema kuteuliwe offisi ya mtu atakaye kuwa ni mtetezi wa haki za Wakenya, ambaye tunamuita Public Defender. Kwa jina lingine anaitwa Ombudsman, lakini tunamuita Public Defender. Pia tumeanglia jinsi mawakili wanavyofanya kazi yao kwa sababu mara nyingi watu huenda kwa mawakili kwa sababu ya ile imani ambayo mawakili wanatakiwa kuwa nayo na hawana, inafaa Katiba ibhibitishe kazi yao ni nini. Tumewaeleza mawakili kwamba kazi yao ya mwanzo kabisa ni kuhifadhi na kutetea Katiba ya nchi, na kuweza kuhudumia wananchi kwa njia iliyofaa. Mtasoma muone zaidi.

Sasa tutaangalia ukurasa wa kumi na moja ambao unazungumza kuhusu mashamba na mali. Tuliona ni lazima tuangalie mambo hayo kwa sababu hapa kwenu na sehemu nyingi, watu walikuwa wana lalamika sana kuhusu hasa mashamba. Tukasema kwamba shamba katika Kenya imegawanyishwa na kuna umiliki wa aina tatu za shamba. Kuna shamba ambazo ni za watu binafsi, kuna shamba ambazo ni za uma, Public Land, na kuna shamba ambazo ni za jumuia ama community. Kwa sababu, kwa mfano unaweza enda kwa upande wa Masaai na unaona kwamba kuna community fulani ama jamii fulani ambayo haikugawanyisha mashamba, lakini imemiliki hiyo mashamba wakiwa wako kikundi, na tukapendekeza ya kwamba Trust Land ama shamba la uma liweze kufafanuliwa zaidi, ili wananchi waweze kuelewa. Pia tulipendekeza ya kwamba ardhi ya binafsi iwe inaweza kumilikiwa na huyo mtu bila tashwishi yeyote, na pia tukasema ya kwamba Bunge itunge sheria zitakazo rahisisha ununuzi na umilikaji wa ardhi, kwa sababu wananchi walilalamika na kusema kwa wakata huu kuuza na kununua ardhi na kitu ambacho ni kigumu zaidi. Pia tulipendekeza kwamba kutungwe Tume ya Ardhi, itakayo simamia na kumiliki ardhi yote ambao ni ya uma, na ambayo itafanya marekebisho mara kwa mara katika sera ama policies za Government. Na pia, ambayo itaweka kanuni ya matumizi na usimamizi wa shamba. Hii ni kwa sababu watuwaliteta na kusema kuna shamba zingine ambazo hazitumiwi ama hata zikitumiwa hazitumiwi kwa njia inayofaa. Pia tuliomba kwamba Bunge itoe sheria itakayo ondoa mbinu za kutatua mizozo ya mashamba, kwa sababu sehemu nyingi kuna shida kuhusu mashamba na tumesema sheria itolewe itakayo ondoa mambo hayo, na pia tukasema ya kwamba kuchukunguzwe na kutatuliwe madai ya kihistoria ya jamii tofauti. Kwa mfano jamii ya watu wanaoishi Mkoa wa Pwani wamelalamika na kusema wamekuwa ma-squatter kwa mashamba ya mababu zao. Yaani mmezaliwa hapo, babu yako alizaliwa hapo, lakini unaambiwa wewe ni squatter. Wangetaka Serikali itatue jambo hilo. Watu wa upande wa Bonde la Ufa-Rift Valley wamelalamika, watu wa kaskazini Mashariki wamelalamika, na nafikiria hata upande huu kulikuwa na malalamiko sana kuhusu ugawanyishangi wa shamba, na mlitoa historia ndefu vile ambavyo

mashamba yenu yalipotea. Si ni ukweli? Sasa tumeomba kutolewe sheria itakayo toa na kueleza zaidi kuhusu mambo hayo. Sasa hivo ndivyo tulipendekeza kuhusu mambo ya mashamba.

Tumependekeza pia mambo tofuati kuhusu mazingara na mali ya asili, na katika mambo hayo tumeomba sana, kwamba wakati ambapo kunakuwa na kugawanyishwa kwa natural resources za nchi yetu au mali yetu kama wananchi wote, mali hiyo igawanyishwe kwa usawa, na pia Serikali katika kugawa ione sehemu ambazo zina mahitaji zaidi, kwa vile pengine sehemu hizo zilitengwa ama kwa sababu ya mazingara ama hali ya kihistoria, inafaa kuangaliwa zaidi. Pia tulipendekeza jinsi ambavyo rasilmali ya nchi ingeweza kuangaliwa na kukuzwa.

Chapter ya kumi na tatu tumeangalia fedha za uma, na jinsi ambavyo fedha hizi zinatumika. Tumependekeza mambo mengi sana, mtaweza kusoma. Kwanza kabisa mnakumbuka kwamba tulisema budget ni lazima isimamiwe sasa na Bunge. Tumesema Bunge lazima isimamie Consolidated funds, pale ambapo pesa za Serikali zinawekwa, na pia tukasema yule mtu ambaye alikuwa anaitwa msimamizi wa fedha za uma, Controller and Auditor General, kazi yake igawanyishwe mara mbili, ili tuwe na msimamizi wa budget, mtu ambaye kazi yake ni kuhakikisha kwamba budget ya nchi inatumika ilivyosemekana na Bunge na kwamba pesa hizo zinatumika kwa njia iliyo bora, halafu tuwe na offisi ingine ya Auditor General, kazi yake ni ku-audit, ni kupeleleza na kuhakikisha kwamba pesa za Serikali na pesa za uma zote zimetumiwa kwa njia ambayo ni bora. Pia tukasema jinsi ambavyo mikopo itachukuliwa na Serikali, na Bunge imepewa kazi ya kuhakikisha kwamba imetatua na kuona mikopo hiyo ni ya sawa na tunaihitaji, na jinzi ambavyo Serikali itaweza kuomba, kwa sababu Serikali inachukua mikopo Nga' mbo na hata hapa nchini. Sasa tumetoa masharti jinsi Governor wa Central Bank atachaguliwa, na kazi zake. Mtasoma na kuangalia zaidi.

Mkiangalia katika chapter ya 14, tumeangalia vyomba vya usalama. Ukiangalia watu ambao wamesoma, Katiba ya wakati huu haikuzungumzia vyombo vya usalama wa nchi yetu. Vyombo vya usalama ni kama vile majeshi, Polisi, jeshi la wanamaji, Jeshi la wana hewa na kikosi cha upelelezi. Sasa tumeema hizo huduma ni lazima ziangaliwe, na maneneo yake kuandikwa katika Katiba, ili Wakenya wote wajui kazi zao ni nini. Pia tukasema ya kwamba katika masharti yote yale tumetoa kwamba kanuni zifuatazo zifuatiwe na watu wanaofanya kazi katika hizi huduma za usalama.

Kwanza wasifungamane na pande zozote za kisiasa, wawe na udhabiti wa raia, yaani watumikie na wawe wanyenyekevu kwa raia, na kuheshimu kanuni za sheria, wa heshimu democrasia na haki za kibinadamu. Wawe na uwazi na uwajibikaji, accountable and transparent waongozwe kupitia sheria ambazo zinafaa wasitoe amri ambazo si za kisheria, wasijihusishe na vitendo ambavyo si vya manufaa kwa uchumi wa Kenya, waweze kulinda uhuru wa Kenya na kusaidia wakati wa shinda, na wawe na nidhamu na uzalendo. Hayo ni baina ya mambo ambayo tumesema wawe wanafuata. Mtaendelea na kusoma na kuelewa maneno zaidi ambayo tutakuwa tumesema. Tumetoa pia masharti ya elimu kwa mfano, tumesema Commissioner wa Police awe ni mtu ambaye ameelimika na kupata shahada, na tumesema asifanye kazi yake zaidi ya miaka kumi. Akipitisha miaka kumi kuletwe mtu mwingine ambaye atakaye fanya kazi.

Pia tumeomba kubadilisha jina la magereza kutoka kwa prisons na tukasema waitwe Correctional Services, kwa sababu watu wakipelekwa jela wanapelekwa pale kujirekebisha. Si ni ukweli? Sasa ikiwa jina linaonyesha huko ni pahali pa kuadhibiwa pekee yake pengine ndio wakitoka huwa hawajarekebika. Tukona tubandilishe muundo na mambo ambayo yanatendeka katika prisons, na tukasema vile director wa prisons ataweza kuwa anateuliwa.

Halafu chapter ya kumi na tano tumeeleza kuhusu usalama wa nchi, na tukapendekeza kwamba tuwe na National Security Council ama Kikosi cha usalama wa kitaifa, na tukasema watu wale ambayo watakaa huko, watakuwa ni President, Vice President, Prime Minister na wakuu wa vikosi vyote vya usalama. Pia tukapendekeza kwamba tuwe na Defence Council ambayo watu watakao kaa hapo ni watu ambao wako katika vikosi kama vile vya wanajeshi.

Chapter ya kumi na sita tumeelezea jinzi ambavyo viongozi wanavyofaa kuwa. Leadership and integrity ya viongozi wetu.

Chapter ya kumi na saba tumependekeza vyombo tunavyoita vyombo vya kikatiba, kwa sababu kwa wakati huu, kumekuwa na vyomba vingi ambavyo vinateuliwa hasa na Rais na mara kwa mara watu wanateta na kusema vyomba hivyo havifai. Sasa tumependekeza kuwe na vyomba kadha vitakavyo wakilishwa na Katiba. Tume hizo ambazo tumeziwasilisha ni kama vile tume ya haki za kibinadamu na haki za kiutawala. Human Rights Commission, na tumesema kazi ambayo itafanya. Tumependekeza pia Tume ya uchaguzi kama tulivyowaambia tumependekeza tume au Kamati ya mishahara na malipo, itakayo angalia mishahara na malipo ya Rais, Waziri, Wabunge, Ma-Judge, na Ma-officer wa kijeshi wenye vyeo vya juu, na maofficer wanao jitegemea, wanatume wote, na kadhalika. Pia tutakuwa na Tume itakayo simamia Katiba na kuhakikisha pendekezo zote ambazo zitapitishwa katika mkutano wa ki-taifa zitatekelezwa. Tunasema pia katika hizo vyomba tutakuwa na mkuu wa sheria, tutakuwa pia na mkurugenzi wa mashitaka, Deputy Public Prosecutor, tutakuwa na wakili wa uma ama Public Defender, na pia Governor wa Banki Kuu. Kama nilivyowaeleza pia, tutakuwa na Auditor General na pia Controller General. Kwa Kiswahili ni Mhasibu Mkuu na offisi ya ki-taifa ya uhasibu, na mkurugezi wa Shirika kuu na…
(End of tape I).

Tukiangalia chapter ya kumi na nane inaeleza jinzi tutakuwa tunabadilisha Katiba ya nchi yetu, na hii iko katika section 294 ya hii proposed Draft Constitution. Tumependekeza jinsi ambavyo tungekuwa na mabadiliko ya Katiba. Kwa wakati huu, imesemekana ya kwamba Katiba ibadilishwe na 65%. Sasa sisi tumependekeza ya kwamba kwa sababu kukiwa na mswada ama Bill kwa Parliament inasomwa mara tatu na tunasema katika swala la tatu na la nne la Bill katika Parliament, kuwe watu two-thirds, wabunge two-thirds wamekubali. Wabunge two-thirds wakubali, na sio 65%, na kwamba sio kila kitu katika Katiba iibadilishwe na wabunge. wataweza kubadilisha Katiba nzima isipokuwa mamba yafuatayo. Mambo hayo ni kuhusu mipaka ya nchi hawawezi kufanya hivyo, hawawezi kubadilisha nguvu za watu katika Katiba, Sovereignty of the people, hawawezi kubadilisha maadili ama values ambazo tumeziweka kwenya Katiba, hawawezi kubadilisha haki za kimsingi, hawawezi kubadilisha structure ya Serikali, hawawezi kuingilia mambo ya uraia, na kwamba mambo hayo nimetaja

yatabadilishwa tu kupitia kwa kura ya maoni ya wananchi. Tumeelewana? Mkitaka kubadilisha hiyo iwe ni ngumu zaidi mtaeleza delegates wenu.

Katika Chapter ishirini tumeweka mambo ambayo tunasema ni traditional mambo ambayo yanatusaidia kupinduka kutoka kwa Katiba ya zamani hadi Katiba mpya kuna mambo ambayo ni lazima yatekelezwe, na iko katika section 298 and 299. Hapo mtasoma muweze kuelewa.

Baada ya hapo tuna first schedule ambayo inatuonyesha mipaka ya nchi yetu. Mtaweza kusoma, hayo ni mambo magumu, lakini mtasoma muelewe mkiweza. Katika second schedule tunaelezewa wilaya na mikoa tofauti ya nchi yetu. Mtaweza kusoma hapo. Katika schedule ya tatu tunapewa vyomba ambavyo ni vya ki-taifa kama vile bendera, wimbo wa taifa, tunaambiwa tuna seal ya nchi yetu, mhuri ambao ni rasmi wa nchi yetu na kuna alama ambayo inaitwa Court of Arms ambayo huwa inatumika kutambua mali ya uma. Katika schedule ya nne tumetoa viyapo tofauti vitakavyo tumiwa na watu watakao kuwa wanafanya kazi za uma. Katika schedule ya sita tumeandika kazi ambayo Bunge itapatiwa kufanya ili kuhakikisha ya kwamba mambo yanaenda sawa sawa na Katiba hii mpya ya nchi yetu. Kwa mfano watatakiwa, kwa miaka miwili baada ya wananchi kuamrisha Katiba mpya, Bunge itatakiwa kuhakikisha kwamba sheria zote za nchi zina ambatana na Katiba, kwamba hakuna sheria ambayo haifuatani na maagizo ya Katiba.

Pili baada ya miaka miwili, watatakiwa kuhakikisha kwamba wametatua maneno yote kuhusu mizozo ya shamba. Baada ya miaka mitatu wawe wamehakikisha kwamba Bunge lina akina mama wasio kuwa chini ya asilimia 30. Na mambo mengi, Bungi ina kazi kubwa. Mkiangalia imechukua … iko na kazi nyingi itatakiwa ihakikishe imefanya. Nafikiria sasa kwa kifupi nimewapitisha kwa Draft Constitution, na pengine sasa tungependa kuwasikiza ikiwa mnataka nifafanue jambo lolote zaidi, ama ikiwa mna maneno ambayo mngependa tusikilize na kwenda kujadiliana zaidi katika Commission.

Lazima ufike hapa mbele na uongee kwa microphone na utueleze jina lako tafadhali.

Jonathan Mutinda: Mimi naitwa Jonathan Mutinda, na Mimi ni mwalimu wa Tawa Kiamba Secondary School. Nina jambo fulani ambalo ningetaka lifafanuliwe zaidi naona haliko katika hii Constitution au labda sijaiisoma. Kwangu naona kwamba lina maana kwa ustawi wa nchi hii. There is looting of our national economy au tumeshakuwa na wezi wa mali yetu na kutokana na ma-officer ambao si waaminifu. Kwa muda uliopita, kabla ya hii Serikali ya leo haijaingia mamlakani, tumeshakuwa na taabu na watu ambao wameiba mali yetu na hawajashtakiwa bado. Kuna wale ambao kwa wakati huu, wameiba mali yetu na wakipelekwa kortini hakuna hatua zinazo chukuliwa. Ningetaka wale wako mbele yetu hapa ambao labda wanajua hali ya kisheria kuliko sisi, watueleze hao watu kwa nini hawajashtakiwa kikamilifu? Na vile Katiba ya leo inasema.

Ningetaka pili nielezwe, huyu President ambayo atachukua mamlaka, inasemekana kuwa katika Katiba ya leo ili ambayo umetueleza awe na running mate. Huyu running mate naona kuwa si pendekezo la wananchi. Huyu mtu ni rafiki wa huyu

mwingine, na hatuja mchagua, na wakati Rais ambaye atakuwa mamlakani atakuwa na shida, labda atakuwa mnyonge, labda atakuwa amefirilika, labda atakuwa ameharibu offisi, huyu Vice President anatakiwa kuwa President. Sasa ikiwa atakuwa Vice President na ni rafiki wa huyu mwingine na hatukumchagua, si Kenya itakuwa inaongozwa na rafiki ya mtu mwingine lakini sio kwa matakwa ya watu. Hapo naona urafiki huwezi kuongoza hii nchi.

Tumeambiwa ya kwamba Raisi akichukua mamlaka anatakiwa kuhutubia Bunge wakati mmoja tu kwa mwaka. Noana huyu Raisi kwa sababu anaongza hii nchi na hii nchi ina mambo mengi sana. Hata kwa leo, Rais mahali alipo tunamtaka kila baada ya saa moja atwambie ni kitu gani kinachoendelea. Naona huyu Rais amepewa muda mfupi wa kuhutubia na kurekebisha vitu ambavyo vimeenda kombo, na tunauliza Commissioners na sisi zote tujadiliane juu ya huyu Rais. Atakuwa Rais wa kati Rahisi auo, atakuwa Raisi wa ina gani?

Com. Abida Ali Aroni. Iko mtu mwingine?
… Inaudible…

Andrew Mulwa: Mimi naitwa Andrew Mulwa, kutoka hapa… (inaudible) location Inaudible Kuna mahali ampabo sijaelewa sawa sawa. Hawa wazee wa kijiji ambao wanasemakana kwamba ndio watasimamia utawala wa kijiji. Kwa wakati uliopita hawa watu walikuwa wanafanya kazi ya bure, hawakuwa wanalipwa, na tulipendekeza hata kama haikusikika, tulipendekeza hawa wazee wawe wakilipwa. Kwa maana mtu asiye lipwa chochote hana haja na kazi yake. Hata waleo ninapendekeza hawa wazee watakao chaguliwa wawe wakilipwa.

Kama vile imesemekana sijui kama ni mimi nimesikia vibaya watu wawili wakiwa na mamlaka ya aina moja na hawana uwezo wa kufanya cho-chote. Kule kutakuwa huko ni…Inaudible… Kila kijiji ni lazima kiwe na mzee mmoja ambaye ana uwezo kuliko wale wengine wote kawa kijiji hicho.

Kile kingine nimesikia nataka sheria ipitishe, ni hawa watu ambao hata sasa wako kwa Serikali na pengine wana mali ya Serikali, na walipelekwa kortini, na hukumu haijatoka, na sasa hata wa leo wanapigania kiti. Sasa hatujajua kama yule ameonekana kama ni mwizi ama ni mtu innocent kwa hivyo kabla hukumu haijatolewa na korti nafikiria hawa watu hawatakiwi kuwa viongozi wa watu.

Kile kingine na cha mwisho ni watoto. Kunasemekana kama vile tulipendekeza ya kwamba mtoto akizaliwa na wazazi wawili, imesemekana huyu mtoto alewe na wazazi wawili. Kuna watoto wanao zaliwa nje ya ndoa au mtoto amezaliwa na Malaya, na Malaya hana mtu moja. Ana huyu ana huyu. Sasa huyu mtoto atajulikana ni wa mwanamume mgani? Kwa hivyo naona mzazi aliye karibu ni mzazi ambaye alizaa huyu mtoto na ni mwanamke. Asipoeleza sawa sawa, asichukue mwanamume yeyote kwa bar kwa sababu anaweza kuwa si yeye, ni mwingine aliye kutanguliwa. Kwa hivyo hapo ni kama kurundisha ile Bill tulikuwa nayo, sijui ilikuwa inaitwaje,

Kwamba ukizaa mtoto… inaudible…kwa hivyo, mzazi mwanamke sio ati tunamuonea. Awe anajua ni nani alikuwa naye akizaa huyo mtoto kwa hakika. Lakini sio ati anakutana na huyu, na kuna mwingine huyo, mzazi. Sasa huyo mtoto atalewa na wazazi wa kiume wangapi? Kwa hivyo muende mkarekebishe, kuonekane ni mzazi yupi, ama aolewe.

Bernard Kithuku: Jina langu ni Bernard Lungu. Nataka kuzungumzia juu ya hali tumeshaona kwa mawakili wetu. Kama vile tumesha shuhudia mara kwa mara mtu akiwa na shinda anamkimbilia wakili. Imeshakuwa mtindo wewe ni maskini na kesi yako ni baina ya wewe na tajiri ni kama imekuwa mtindo, kila mtu anajua vile matokeo yatakuwa. Kwa sababu pengine huyu advocate wangu nikiachane naye anaenda anakutana na huyu tajiri ambaye tuko na kesi naye. Kwa hivyo sijui tutafanya nini wale minorities. Tumeona sheria inasema Serikali itupatie ma-advocate, lakini hii hali ya mawakili imeshakuwa ya kutatanisha sana kwa wenye makesi.

Wananchi tumesha eleza maoni yetu juu ya marekebisho ya Katiba. Tumesha sikia Kuna ma-judge wengine waliwapeleka Commissioners kwa korti na tunauliza hawa waangalie uzito na maoni ya wananchi. The common Public opinions. Sasa tunasikia ni wawili ni sisi ni Kenya nzima. Sasa tunataka waambiwe imani yetu, na waangalie uzito wa maoni ya watu.

Kustaafu kwa wafanyi kazi kwa sasa ni miaka 53, na tumesikia hata nao Ma-judge wameanza kulalamika katika haya maoni tuliyo toa kuhusu muda wa kuhudumu. Kwa nini sisi wengine tunaenda nyumbani tukiwa na miaka 55? Sisi ni watu na tuna mahitaji kama wao. Kwa hivyo maoni yetu tuliyopeana tunaona waende wakiwa na ile miaka 65. Thank you.

Sammy Mbithi: Kwa jina naitwa Sammy Mbithi, I am a retired teacher. Langu ni juu ya land issue hii kumiliki mashamba. Ni kiangalia hapa, sioni vile wale watu tunasema ni masquatters or people without land, what the Constitution Act is saying about them, to take care of those people ambao hawana mashamba pengine sio makosa yao kuzaliwa bila mashamba. Pengine Constitution ingeangalia wale watu kama wana mashamba ambayo ni idle, haifanyiwi kazi, kama kuna wezekana, pengine wale ambao hawana mashamba wapatiwe nafasi ya kufanya kazi kwa shamba, kwa sababu hii ni natural property. Nobody has really created land. Kwa hivyo hiyo shinda ya mashamba naona ni kubwa.

Kuna hii appointment of Ministers by the Prime Ministers. Kwa sababu Prime Minister atakuwa aki-appoint Ministers wale ambao si watu wameteuliwa na wananchi, hiyo naona itakuwa shinda kwa sababu hawa watu sio ati wameteulewa na wananchi, kwa hivyo ingefaa pengine kama ni Ministers wawe elected people. Thank you.

Samuel Maingi: Kwa jina mimi naitwa Samuel Maingi**.** Mimi nataka kuzungumzia jambo ambalo hata wakati huu inawekwa…inaudible … . Hata hapo zamani kulikuwa vivyo hivyo lakini naona mambo hapa yanataka kubadilishwa kwa sababu tukiangalia chapter 5, vile tulisikia mambo ya wanawake kuridhi mali. Hilo ni jambo moja ambalo mimi nashindwa hata kimila yetu, mwanamke akiwa hajaolewa ilikuwa ni lazima apatiwe shamba pale pale kwa wazazi wake kama mwanamume.

Siku hizi sasa unaona hata ukiangalia hii ukarasa inasemekana mwanamke ako na uwezo wa kuridhi shamba kama mwanamume. Sasa ukiangalia mwanamke atakuwa ameolewa. Aende akosane na bwana yake huko awaache watoto huko pengine hana land sasa akifika pale kwa baba yao, itakuwa sasa ako na uwezo kama wale wanaume pale, maanake atakuwa anajua vile sheria imetungwa, ako na haki ya kupatiwa shamba pale. Unaona sasa atakuwa na miguu mingapi? Miguu miwili.

Kule kwa bwana yake iko sababu ambayo haina maana sana ambayo inaweza kumfanya aende kwao akakae huko. Sasa akienda huko kwao na pengine anajua kwao kuna mali, na mahali alikuwa ameolewa hakuna mali kama kule kwao, anaweza kutafuta kisingizio. Aone kwa baba yangu, na huyu bwanangu vile amenioa na shida. Wa cha tu nitatafute kisingizio, tuachane. Hii naona isipo chunguzwe kwa makini sana itafanya ndoa nyingi zivunjike na wanawake wawe na utawala ambao hauna maana kwa wanaume. Maanake sasa utakuwa umeoa bibi, bibi anakuangalia anaona huna mali kama ulikonitoa, kwa baba yangu. Sasa hii ni shida unanipatia hapa. Atatafuta tu kisingizio mkosane, halafu aende kwao. Sasa unaona hii ni shida itakuwa imengia hapa kwa huyu mwanamke ambaye anarudi kwa babake. Maana ataenda akute wanaume huko family yao, na kama ni shamba wamegawana. Sasa kama mko watano kila mtu anapata haki yake. Sasa mtu anakuja baada ya kukaa kwa muda mrefu, anaanza kudai hapa kwa vile nilizaliwa hapa mimi nataka shamba la baba yangu na sheria iko ili inaturuhusu kuridhi mali ya baba yetu. Sasa unashindwa huyu mtu, msimamo uko wapi? Mimi sijaelewa hii ni nini inatafutwa hapa maanake mimi vile najua tu, mwanamke asipo olewa ni lazima akatiwe shamba pale.

Interjection: Akina mama hamuongei?

David Kioko: Asante sana Commissioner mimi kwa majina naitwa David Kioko mwalimu pia. Nataka kuongea kuhusu hii mambo ya mashamba, kwa sababu najua mashamba imekuwa shida Kenya. Kuna hii issue ya absent land lords, watu ambao wako na mashamba hapa, na wamehamii kwingine na hawatumie haya mashamba. Sasa sikuelewa katika hiyo chapter inayo husu mashamba, kama inadeal na absent landlords, kwa sababu unakuta mashamba makubwa sana, na haya mashamba hayatumiwi. Ningetaka kujua kutoka kwenu ma-Commissioners vile haya mashamba, kama Coast tunasikia kuna mashamba makubwa na hao land owners hawako, na hiyo land haitumiwi saa hii. Sasa ingekuwa muhimu kama hiyo mashamba Serikali ingetoa kodi kwa mashamba yote ambayo hayatumiwi saa hii, na hii italetea Serikali kitu kwa sababu ikiweka mashamba bila kutumiwa iko shida. Ukiteremka side za Sultan kuna ma-shamba pia pale, haya mashamba hayatumiwi ukiuliza unaambiwa ni ya mtu fulani, na hiyo shamba haitumiwi. Kwa hivyo kodi nafikiri ingefaa kwa mashamba yote abayo haitumiwe. Kwa sababu hiyo itakuwa inaongeza pesa kwa Serikali. Asante.

Benson Maingi: Asante sana kwa kunipatia huu wakati. Jina langu naitwa Benson Maingi na mimi ni mkulima. Nataka kuongea juu ya Judiciary. Kulingana na vile tumeelezwa kuna shida nyingi katika mahakama, tukianza na corruption. Katika ma-court yetu kuna corruption nyingi sana inaendelea. Kwa mfano ukipeleka kesi yako kwa korti, yule judge ama advocate utakuta pale, kama wewe hauna pesa na wewe ni maskini, itabidi utoe kitu kidogo, na hii ni mbaya kwa system ya Serikali yetu kama iko hivyo Sasa tukitaka kupunguza hii shida imeletwa kwa hii nchi yetu, kunafaa kuwe na kitengo kingine cha kukabiliana

na ufisadi. Hilo ni pendekezo langu. Kitu kingine ambacho ningetaka kuongeza, hawa ma-judge wanafanya hizi corruption kama wanaweza kushtakiwa.

Kitu kingine ni juu ya Executive. Executive bit of it now. The President should not be above the law. Hiyo mnajua, hakuna maana nifafanue sana. Ile ingine, kama ni Rais, the President should not serve two terms. Inafaa akiingia atoke kwa kipindi cha one term.

Hilo lingine ni upande wa Legislative. Kama ni Mbunge tumechagua huku, anafaa awe na ofisi yake, tuwe tunaenda tunamuona, tuna present our problems to him. Kama ni shida za wananchi tumemwambia huku, kama ni MP wetu kama Kalulu inafaa hizo shida zetu apeleke kwa Bunge, Bunge ijadiliane ili tuwe tumeona vile tumezungumzia.

Lile lingine, kama ni project tunaendesha, inafaa MP wetu akuje katika hiyo project na afuatilie aone kama hiyo project yetu itafaulu au haitafaulu, kwa sababu MP wengi huwa hawashughuliki. Kama huyo MP hapa Mbooni, kama ni project inaendelea mahali, hatoki, hakuji kuangalia. MP anafaa kuwa kama ni project tumeanzisha mahali anakuja anatusaidia, tuna saidiana na yeye. Asante nimefika hapo.

Onesmas Mutisya: Kwa jina ni Onesmas Mutisya. I have a problem in chapter 7 of the draft, that deals with the legislature. My point is on the renumeration of the Members of Parliament.

Interjection: inaudible comment.

Onesmas Mutisya: Chapter 7. Something I would like to say about the whole chapter. We have seen the current Parliament have added themselves what I would call an unrealistic pay, and as I was going through that chapter, I have not seen any clause that will curb such a habit which means that the future Parliament will behave the same. That is my problem in that chapter.

I have got another problem with the succession and administration of property especially where somebody dies in dispute. I think there is a lot of bureaucrasy involved, and where those who are seeking to inherit the property especially if they are ignorant, they end up losing what they deserve.

The other problem is on the Electoral boundaries, that is constituencies we have some members of the Parliament who represent a big number of people while others represent few people, compared to some. I do not see anywhere in the Draft where there is power equality.

Com. Abida Ali Aroni: Kuna mwingine? I think mmemaliza.

Titus Muli Wambua: Mimi nataka kusema kwa lugha ya kikamba.

Com. Ali Abida Aroni: Kuna mtu wa kutafsiri?

Titus Muli Wambua: Mimi nasema mimi ni mkulima, na mimi naongea habari ya kahawa. Mimi nauliza hii kitu ikipelekwa huko Bungeni sijasikia juu ya mkulima wa kahawa. Kahawa iko mbaya sana.

Interjection: inaudible.

Com. Abida Ali Aroni: … Inaudible. Unasikia kiswahili ni lugha ya taifa na hutaki kuongea? Kuna mtu mwingine? I think mmemaliza? … okay.

Jeremia Muhindi: Yangu sio mengi sana. Jina langu ni Jeremiah Muhindi na mimi ni mkulima. Ile nimeona kwa upande wa Government, set up nimeona iko sawa sawa, lakini kuna mahali kama ingewachiliwa kidogo, Village Government. Hiyo village Government ndiyo chanzo cha Serikali, na kama hai angaliwi sana, Serikali inaangukia huko, kwa sababu hawa watu tungewapatia kura kama hawa wa Location, na hawa wa District na Province, kama vile wanavyofanyiwa. Lakini villagers wakiambiwa wa decide wenyewe, kila mtu atakuwa anauliza, ni nani anaweza kuongoza, lakini tuki-vote, tunamaliza maneno mara moja kama hao wengine. Kwa hivyo hiyo ingeangaliw sana na ndiyo hapo Administrator naye achaguliwe kama hawa wengine. Location iko na Administrator, district iko na Administrator, lakini village inawachiliwa namna hiyo bila kujulikana what next. Wakiwa sita nani atakuwa anaongoza wale wengine? Yangu yamekwishia hapo.

Com. Ali Abida Aroni: Tafadhali jiandikishe.

Ali Nzuki: Jina langu ni Ali Nzuki, na mimi ni mwalimu, na ni na maoni yafuatayo. Kwanza nitagusia juu ya lile jimbo ndogo ambalo liko katika eneo la vijijini, ambalo ni Village Council. Naona ni rahisi, ni mawazo mazuri lakini kidogo wazo hili sijui vile limevalishwa nguo. Ni wazo nzuri lakini ni duni, kwa sababu hapa tulipo fikia sasa, sijui kama ni watu wangapi wanajua umuhimu wa Katiba. Kwa maana wangekuwa wanajua, ungekuta hili kanisa limejaa. Tunaona kwamba itakuwa ni kuchagua viongozi katika kijiji kikubwa sana. Sasa lazima iwe pia kuna controller ambao itakuwa kuna joto. Joto ambalo litakuwa linaangalia maadili na hekima na uwezo na ufahamisho, na ujuzi na ufahamu. Si la mtu kujulikana kwa mali, kwa maana kuna heshima za kizamani hapa. Unapata mtu labda ana tumbo kubwa ana mali, ama kwa sababu mtu wake alikuwa ni kiongozi fulani, basi anakuwa yeye atapita ama mtu wake atapita. Sasa lazima hapa katika Village Council, kama vile mzee alivyosema hapa, kuwe kuna miongozo. Je katika Commission yenu, kuna miongozo ambayo imekaliwa chini ikafikiriwa, kwa sababu kuna hatari ya uma kutengeneza kamati ya viongozi wa katika ngazi za chini wasiofaa. Kwa sababu utakuta huyu Village Council hajui haki ni nini, hujui na mahitaji ya nchi. Tukianglia kama Chief, wale walikuwa hapa walikuwa na kazi nyingi.

Unapata Chief hajijui anahusika na kilimo mpaka wapi, ama anahusika na elimu mpaka wapi, na wakati mwingine kwa kutojua, unakuta kunaingia kutahitarifiana. Anafungiwa mlango na mwenzake. Akiingia kwa elimu anafungiwa mlango labda. Kwa hivyo ningeomba Kamati hii iangaliwe itakuwa ni ya watu wa ina gani. Isipokuwa ni hivyo labda iwe kuna muda wa kutayarisha watu. Waende wakaelimishwe, kama vile farmers society kama vile wakulima walikuwa wakienda kuidhinishwa na wafanyiwe mitihani, na atakaye fail asifuzu. Kwa maana hii si jambo rahisi la kufanywa, kwa maana utachagua watu ambao hawajui zaidi ya pua lao. Zaidi ya kujua alicho nacho, ama yeye ni wa nani. Hii ndiyo shida kubwa ambayo inatupata hapa.

Kitu kile kingine ninaporegelea inafaa pia hili joto liangaliwe ndani wenye wahusika wakubwa kama wa dini, wa mambo ya kisheria kwa watu wanaojua pia mila na desturi, wanaojua mambo ya usalama wa nchi yao, na mahitaji kwa maana inaweza kuwa hili joto liko ndio, lakini utakuta leo watoto ndani ya bar, na kama kuna dansi wanacheza dance pale. Sasa hili joto kazi yake ni kwenda kushika pombe, lakini halijui mambo ya kujua bar hii hairuhusu watoto kuingia, hawajui. Kwa hivyo lazima kuwe kuna mipaka na miongozo. Kwa hivyo kusema litachaguliwa litakuwa ni makosa.

Pengine mtaniwia radhi pia. Upande wa wizara. Mimi nadhania Wizara ni kitu muhimu, na Wizara ndiyo inayoweza ikawa ni matatizo. Kwa nini pia isifikiriwe ikaonekana kama itafaa. Huyu Waziri Mkuu, pamoja na kuchagua huyu kuna watu wengine wake. Si mtu achaguliwe kwa sababu amependwa kwao hapana. Awe ni mtu ambaye ni mtaalamu wa wizara atakayo chaguliwa. Kama ni mambo ya kilimo, na labda ana PHD yake na degree na anajua kilimo, nini. Asichaguliwe mtu ambaye labda atachuguliwa habari ya kilimo, na yeye amekulia mjini kwa sababu inajulikana akiona ng'ombe anaona ni punda sasa inakuwa it's a big problem.

Naona kitu kizuri pia mawaziri hawa wawe ni wafanyi kazi. Mtu ambaye hategemei uwezo wa Waziri Mkuu kumjua ama watu wao. Kwa sababu kama ataweza kuajiriwa, appointed afanye kazi, akikosa afungwe pale. Na dhani kwa njia hii itakuwa ni vizuri ikiwa kutakuwa namna hiyo. Itakuwa ni professional mpaka wakati nchi yetu itafika kiwango tujue sisi, mimi nafaa kufanya vizuri kwa maana mimi nafagia choo kiwe kisafi. Yaani tujui kufanya vizuri. Tusipofanya hivyo naona kuna matatizo Yangu ni hayo. Asante.

Murua Mumo: Nashukuru kwa kupewa fursa hii kupeana maoni yangu. Oni langu ni kuhusu right to information. Right ya wananchi kupata habari. Kama ilivyo sasa, ni radio tu na television za ki-taifa ambazo zinawezesha wananchi kupata habari kwa maeneo yaliyoko katika sehemu ya mashambani. Katiba yetu mpya itamwezesha je mwananchi kupata habari kutoka hata kwa watangazaji wa kibinafusi. Maanake tunaona pengine mjini tu ndio wanapata habari sawa. Kama Katiba yetu inawezesha mwananchi apate habari mbali na zile zinapeanwa na Serikali, kwa utangazaji wa stations.

Com. Abida Ali Aroni: Nawashukuru kwa hayo maswali yenu, nitajaribu kujibu niwezavyo. Mtu wa kwanza ambaye ana swali Bwana Jonathan Mutindwa, alitaka kujua ni vipi tutapunguza corruption au rushwa, na akawa anataka kujua vipi Makamu wa Rais atachaguliwa na kushika usukani wakati ambapo Rais hayuko, na hivi hajachaguliwa na watu.

Ukisoma Katiba katika ma-jukumu ya Serikali ni kuondoa rushwa. Kwa hivyo Katiba inalazimu Serikali kuondoa rushwa kama jukumu lake, na pia wafanyikazi wote au leaders wote ambao watakuwa wanafanya kazi za uma watatakiwa kufuata nidhamu fulani ambayo iko hapa kwenye Katiba, na muongozo katika nidhamu hiyo lazima wawe ni watu ambao hawatakula rushwa. Kwa hivyo nadhania mambo hayo ukisoma kikamilifu utaweza kupata jawabu.

Alikuwa pia na shida na huyu Vice President. Ukisoma kifungu 165 utaelewa zaidi kwamba President anapewa jukumu la kumchagua mwenzake ambaye pia atakuwa ana qualifications kama za President. Si mtu hivi hivi. Mtu huyo ni lazima awe na qualifications za ki-President, na ukumbuke basi ukiwa unachagua huyu President, unachagua watu wawili. Kwa hivyo ni juu yako uhakikishe kwamba huyu President unamchagua awe ana running mate ambaye ana qualities za ki-President. Tume-elewana? Ndiyo hiyo section inazungumza.

Pia ukasema kwamba kwa nini tumempa, ama tunapendekeza ya kwamba President azungumze mara moja tu kwa Parliament. Hiyo ndiyo jukumu amepewa ya ki-katiba, lakina anaweza kuzungumza akipenda mara kwa mara, na ukumbuke kwamba President katika mapendekezo yetu hatakuwa Member of Parliament. Mumeelewa? Atakuwa hana haki ya kukaa Parliament kila siku, hiyo ni kazi ya Waziri Mkuu. Waziri Mkuu ndiye ataendesha Serikali, na ndiye atakuwa akituzungumzia na kutueleza na kueleza Bunge anavyo endesha Serikali. Sasa tume imebadilisha na sio kazi ya Rais. Kwa hivyo hata Rais akizungumza atakuwa hajui kwa sababu yeye haendshe Serikali, lakini ana-elezwa na Waziri Mkuu. Kwa hivyo Waziri Mkuu ndiye ana jukumu la kueleza Parliament, kumueleza President na kutueleza sisi kama wananchi mara kwa mara, na anahitajikana kulingana na mapendekezo yetu afanye hivyo kila wakati.

Andrew Mulwa alikuwa na tashwishi kuhusu Village Elders na kusema kwamba kwa wakati huu hawalipwi pengine ni kwa sababau sheria haikuwatambua. Nafikiri village elders huwa wanajitolea kwa sababu ni wazee wa kijiji kutaka kuona kwamba kuna nidhamu katika kijiji, lakini wakati huu tunasema Serikali itaanza katika vijiji, kwa hivyo hawa village elders ni lazima watalipwa kama wanavyo lipwa watawala wengine. Pia haitakuwa ni mtu mmoja, kutakuwa na watu sita, na ninafikiri nitajibu hili swali pamoja na lile swali lingine, kwamba tungekuwa na muelekeo wa jinsi ambavyo wataweza kutawala. Ningependa kusema kwamba ukiangalia na kusoma zaidi chapter ya kumi inayozungumzia devolution of power, utaona kwamba tumewapa watu katika vijiji uhuru kwa sababu tulitambua watu wana mila tofauti katika sehemu tofauti. Kwa hivyo pengine tukija hapa tuseme fanyeni kura ya siri mtatwambia tunataka mlolongo, ama kikwetu leaders hawachaguliwi wanatambulikana. Nafikiri hivyo ni kweli, hakuna kijiji ambacho wazee wenye heshima na hekima hawajulikani. Sidhani ukitaka kuchagua wazee wa kijiji ni lazima ufanye mlolongo ama secret ballot lakini tumewapa nafasi. Tumesema mchaguwe wazee wanaotambulika. Ukiwa mna shida fanyeni elections. Pengine kuna vijiji ambavyo kutakuwa na shida. Kwa hivyo tumewapa hiyo nafasi ya kufanya elections ya wazee wasio-pungua sita, na wasio zidi kumi, ama kuwachagua. Mimi ninavyo jua, wazee wanao heshimika kwenye kijiji wanajulikana. Hawana haja ya kuchaguliwa, lakini sasa pengine ni maoni yangu, tumewapa nafasi ya kuweza kuwachagua.

Pia akauliza kwa nini tuna viongozi kwa wakati huu ambao wameshtakiwa na wanaendelea kuwa viongozi. Sheria ya wakati huu na sheria ambayo tumependekeza ni kwamba mshtakiwa yeyote asichukuliwe kuwa ni mwenye hatia kabla hajafanyiwa kesi. You are innocent until proven guilty. Huwezi kujua kwamba mtu ana makosa, ikiwa hajajaribiwa na ushahidi kutolewa. Kwa hivyo, sijui kama kuna kiongozi yeyote ambaye ameshtakiwa na kuhukumiwa ambaye bado yuko kazni, lakini ninajua kuna wale wamesihtakiwa na hawajahukumiwa, na pengine hata kwa wakati huu ni mawaziri, na ikiwa tunasema you are innocent until proven guilty, itakuwa ni makaso tukiwadhania kivingine. Pia ningependa kumjulisha kwamba hiyo ni sheria ya wakati huu, na sio sheria ambayo tumependekeza.

Wakina mama pengine ambayo hawaishi maisha mazuri pengine ningependa kujibu kwamba kuna technologia kwa wakati huu ambayo itaweza kusema kikamilifu baba yake mtoto ni nani. Kuna technologia ya kisasa inayo weza kusema hata baba akikana hata mama akikuwekelea, mkipelekana kortini muamrishwe mwende kwa daktari, kutajulikana baba ni nani. Kwa hivyo si dhani hii sheria itaonia mtu. Pia ni na nadhania ukisoma sana, points nyingi hapa katika hii draft yetu tunasema tungependa kukuza familia. Tungependa wazazi wajitokeze na kulea watoto wao. Hapo mbeleni siku za nyumaye, tulikuwe hatuna watoto katika street. Kulikuwa hakuna mtoto ambaye anasemekana hana baba. Mambo haya yalibadiliko nini? Kwani hawa wa mama wako barabarani si walikuwa? Hakuna baba asiyejua mtoto na hakuna mama asiyejua baba ya mtoto wake. Nadhania kwa kifupi ningesema hivyo nakizidi sana kuna technologia na tunatarajia ya kwamba tutapata mila na heshima na tutafuata technologia ili wazazi wasitupe watoto wao.

Bwana Bernard aliongea kuhusu mawakili, si dhanii kama kuna jambo ningependa kuongezea, lakini sheria ambayo tumependekeze imezungumza kikamilifu kuhusu majukumu ya mawakili kwa wananchi na wateja wao.

Bwana Sammy Mbithi alizungumza kuhusu ma-squatter. Nadhania ukisoma article 59 utaona kwamba tumependekeza kwamba mtu yeyote asifukuzwe wala kubomolewa nyumba yake, bila kesi kufanywa na kutatuliwa. Pengine hiyo itakuwa haikusaidia sana ma-squatters ambao wako kwenye shamba, lakini pia tumependekeza kuwe na Tume ya Mashamba itakayo angalia na kutatua mambyo kama hayo ambao tunasema ni ya kihistoria watu ambao wamekosa kupewa nafasi ya kumiliki ardhi ambayo pengine ni yao, kwa sababu kuna hawa watu wanaojulikana kama absentee Land Lords, or land owners. Kwa hivyo tumesema Parliament au Bunge itoe sheria itakayo wawezesha Tume ya Shamba kutatua matatizo kama hayo ambao yako katika sehemu kadhaa za nchi yetu.

Bwana Samuel alikuwa ana tatizo kubwa, na pendekezo article 35 ambayo inawapa wakina mama uwezo wa kuridhi shamba. Pengine watu wako na matatizo tofauti najua waislamu pengine watakuwa na tatizo kwamba wasiwe na haki sawa. Pengine watu wengine watakuwa na matatizo mengine lakini; Bwana Samuel, ningekwambia tatizo lako mimi sioni kama ni tatizo, kwa sababu ni na fikiri unauoga. I wish you had given a better… although hiyo ni maoni yako, lakin sijui kama yanaweza kuuzika kwamba mwanamke akiridhi kwa baba yake atakimbia kutoka kwa Bwana. Siku hizo nafikiria kuna wamama ambao wana mali kuliko mabwana na wanakaa tu kule, na hawakibii. Kwa hivyo ikiwa kwa kina mwanamke kuna mali na bwana yake

hana, sidhanii kama kuna tashwishi. Ikiwa una mtoto wako na ameolewa na maskini ukampa mali, kuna ubaya gani akirudi pale kwako na kuishi, ama akalima pale na kujilisha yeye na watoto wake. I do not know whether that is a convincing reason, kwa sababu watu wengi tuliowaona hata hapa kwenu, walisema wa kina mama wamenyanyaswa sana, kwa kukosa kuridhi mali. Wananyimwa mali kwa wazazi wao, kwa sababu ya mila. Wakienda kwa waume zao, either waume zao ni masikini hawana mali, au wakifariki, jamii ya bwana inawanyaganya, na yule mama anakosa pahali pa kukaa yeye na watoto wake.

Nafikiria ukiangalia shida ambazo akina mama wanazo, kulingana na mawazo yako, utaona kuna umuhimu wa mama kuwa anamiliki ardhi. Kwa sababu leo akina mama wangekuwa wanamiliki ardhi, pengine hatungekuwa na watoto ambao wanatembea ovyo ovyo Nairobi na katika miji mingine kwa kukosa makao. Kwa hivyo tuliweza kupiga mizani, tuone shinda kama hiyo yako, ambayo for me, it is imaginary na shinda ambazo wakina mama wanazo ambazo ni zitu zaidi, na tukapendekeza kwamba kuna umuhimu wa akina mama kuweza kuridhi mali. Either kama wataridhi kwa wazazi wao ama kwa mabwana, lakini ukiangalia in reality, wacha mawazo yako nenda kwenye kijiji uangalie practical situations kwa sababu hivyo ndivyo tulivyofanya. Na ikiwa pengine kuna uzito sana, mtapendekeza kupitia waakilishi wenu katika district waweke mapendekezo ambayo yatabadilisha pendekezo ambalo tumetoa, kwa sababu pendekezo letu lina ambatana na malilio ambayo tulipata kutoka kwa akina mama na wanaume ambao waliona kuna haki ya kina mama kumiliki ardhi. Kwa hivyo pengine mkiwa na representative na jamii yote ya upande huu ione kuna kosa kwa kina mama kumiliki ardhi, basi mtapendekeza tuone kama Wakenya wengine watakubali kubadilisha hilo pendekezo.

Lakini pia ukiangalia tunasema kwamba sheria za Kenya ni lazima ziambatane na maagano ya jumuia ya Africa, na maagano ya nchi zote. Katika ulimwengu mzima, kuna mapendekezo katika maagano ya dunia kwamba akina mama wasinyanyaswe ikifikia upande wa kumiliki ardhi, au wa kuweza kuridhi mali. Kwa hivyo Kenya ikijitenga, itakuwa inajitenga na nchi zingine duniani. Kwa hivyo sijui kama mngetaka kufanya hivyo mtazidi kutuelezea halafu tutaweza kubadilisha kulingana na msimamo wa Wakenya wengi, kwa sababu katika mkutano huo wa kitaifa, kutakuwa pia kunapigwa kura, ikiwa hakuna masikzano. Ikiwa watu wamekosa kusilizana kabisa tutarudi mtuambie.

Halafu kulikuwa na bwana David Kioko, nafikiri nimekujibu nikakueleza kwamba Lands Commission itaweza kuangalia kuhusu absentee landlords.

Kulikuwa na, si kwandika jina lake ambaye alizungumza kuhusu mahakama, Bwana Benson Maingi alizungumza sana, akasema kwamba kuna corruption katika Judiciary. Nafikiri katika sector zote za Serikali kuna corruption na itakuwa ni kosa ukitenga Korti pekee yake, na ukasema unavyo jua bwana Maingi. Yuko? Umewahi kwenda Kortini? Ukaombwa rushwa? Unajua ni sawa kusema kitu ambacho unakijua. Sidhanii kwa hakika kwamba kila magistrate na Judge huwa anaomba hongo. Nafikiri ukisema hivyo tutakuwa tumekosea mahakama ya nchi yetu. Ninasema hivyo kwa sababu mimi kazi yangu ni wakili, nimefanya kazi ya uwakili kwa miaka 20 na sijawahi kuombwa hongo na Judge yeyote. Kuna wale wanaomba. Umesema nimeandika, ukienda Kortini kwa Magistrate yeyote na hakuna tape recorder pale tunaweza kuicheza, umesema ukiingia tu na wewe ni

masikini, unaombwa pesa. Kuna wale wanaomba, na kuna wale wanafanya kazi yao kwa njia iliyo sawa. I am speaking from experience as lawyer of 20 years standing. Sijawahi kuombwa rushwa na Judge ama Magistrate, lakini kuna wale wanaomba, sisemi wote ni wazuri.

Kujibu swali lako ni kwamba, watatakiwa kutimiza masharti ambayo yatakuwa kwa Integrity Court ambayo iko hapa. Ma-judge wote na Magistrate pamoja na leaders wote wa Serikali, kuna Code iko hapa, nafikiria iko katika schedule ya Katiba, ni lazima wazingatie masharti yako pale. Halafu kuna Tume inayo simamia mahakama. Iko kwa wakati huu, lakini haina nguvu. Tumeipatia nguvu ya kuweza kufanya investigation. Na wewe kama mwananchi, ikiwa umeombwa hongo na Judge ama Officer yeyote wa mahakama, utaandika kwa Chairman wa Tume hiyo ambaye atapendekeza kwa Rais kuunda Kamati ama Tribunal itakayofanya investigation ya kuweza kumuondoa mtu ambaye unasema ni mtu ambaye anachukua hongo. Kwa sababu kuna cheo fulani ambazo ni lazima zilindwe na Katiba. Kwa sababu watu wanasema mbali na hongo, kuna ma-Judge na Mahakimu ambao huwa wanaabiwa bila kufanya kazi. Si ndiyo? Kuna watu wamesema wakifanya election petition kwa mfano, Serikali inawaambia hivi na hivi. Kwa sababu tunataka kulinda hizo office zao wasiweze kuwa wanavutwa huku na huku na Serikali wala na mtu yeyote, tunasema kumuondoa Judge iwe ni kazi ngumu, isije ikawa akikosa kufuata amri ya Raisi au ya Prime Minister anafutwa kazi. Sasa tunataka wawe independent. Si ndiyo? Na mtu ukitaka awe independent, ni lazima umpatie nafasi ya kuweza kufanya kazi yake. Na kwa hivyo ikiwa leo amefanya kosa kumondoa iwe ni ngumu, lakini afanyiwe investigation na akipatikana na hatia anafutwa kazi. Sasa kuna Integrity Court na kuna Judicial Service Commission. Umelewa? Lakini na kuomba do not make untrue statements kwa sababu utakuwa unakosea majudge na mahakimu ambao wanafanya kazi yao kwa njia ilio bora.

Nafikiri ukapendekeza kuhusu Executive siwezi kusema hapo chochote, kwa sababu tukisikia hapo kwamba the President should not be above the law, lakini katika Katiba hii tumesema Rais aweze kufanya kazi yake bila kusihtakiwa. Kwa sababu tulipokaa tukajadiliana tuliona kwamba, mtu kama Rais akiwa anapelekwa Kortini kila siku atafanya kazi yake namna gani? Watu wengine watamshtaki kwa kumuwekelea kwa sababu binadamu wana mambo mengi, lakini pia amepewa masharti atakayo fuata, na akikosa kufuata atatolewa na Parliament. Mume elewa? Kwa hivyo hatujampatia freedom ati afanye vile anavyotaka, tumesema akiwa amefanya makosa, Parliament itamuondoa kwa kupitia Supreme Court.

Pia ukasema haufurahi MPs, nakwamba walazimishwe kuwa na ma-offisi katika constituencies. Ukiangalia kifungu cha 112 tumewapatia wananchi uwezo wa kumrudisha MP akiwa ana desert ama anakimbia kutoka kwa constituency yake. Voters ambao wako 30% wataweza kupendekeza kwa Speaker wa Bunge kama tunataka kumtoa MP kwa sababu ni mgonjwa, hawezi kufanya kazi yake, kwa sababu amehepa hatumuoni na tangu tulimchagua hajawahi kufika. Tatu mnasema kwamba ni mtu ambaye ana tabia mbovu ya kuchochea, na hatumutaki. Sasa Speaker akipata signatures za 30% of registered voters ataomba Tume ya elections kufanya upelelezi na kumpatia mapendekezo. Ikiwa watadhibitisha mambo ambao yamesemekana, basi ataamrisha kwamba huyo MP atoke katika kazi. Mumeelwa? Nafikiri sasa hiyo itasaidia MPs kurudi na kuhakikisha kwamba wana offisi hata kama hawana office mnaweza kuwaona katika constituencies.

Bwana Onesmas Mutisya alikuwa na shinda kuhusu the whole of chapter 7, lakini nikisoma sione kama shinda yake ni the whole of chapter 7 nafikiria shida yako ni kuhusu malipo ya MPs. Ukiangalia katika tume ambazo tumependekeza tumesema kuwe na Tume ya mishahara ambayo tunaita Salary and Renumeration Commisson ambayo itaangalia mishahara ya Wabunge, Waziri Mkuu, Mawaziri, President, Vice President, Ma-Judge, Ma- Commissoner na watu wote ambazo na wa vyeo vya juu. Kwamba wasi weze kujiandikisha mishahara yao, kuwe na Kamati maalumu.

Pia ukaongea kuhusu succession and administration of properties. Pia tumependekeza kwamba iwe Tume ya mashamba, ipendekeze jinsi ambavyo tutaweza kumiliki na kuweza ku-transfer property kwa njia ya urahisi. Tumewapatia hilo jukumu, ile kusiwe na shida ya kuweza kumiliki properties na kufanya successions.

Pia ukaongea kuhusu boundaries. Ukisoma zaidi utakuta kwamba Electoral Commission au Tume ya Kura imepewa uwezo wa kuangalia boundaries, na kuweza kutatua hiyo shida ya representation kama ulivyosema. Section 83 or article 83 inaeleza kwa kirefu.

Bwana Jeremiah Muhindi anasema kwamba tungepeana masharti zaidi. Nafikirie tutaeleza uwoga wako kwamba unaona kama wazee hawataweza kutawala kwa njia nzuri, lakini sisi pia tulikuwa na uogo. Tukasema kweli wazee hawa na ni wazee wa busara tunatakiwa nini kuwapatia masharti mengi? Tukaonelea kwamba, tulipokuwa tunachukua maoni, watu walikuwa na shinda nyingi ya administration. Wanasema Chief ni hivi, ukienda anakwambia hivi, afadhali wazee wanatatua shida. Tukasema turudi shida zitatuliwe na wazee kulingana ni mila. Sasa sijui kama unasema kwamba wazee kumi wa kijiji chako wazee wenye hekima na busara hawataweza kutatua shinda. Una sema hivyo? Ukiwa hivyo ndivyo unasema, basi utatuma muwakilishi wako katika National Conference kupendekeza mabadiliko. Lakini sisi tulidhania watu kumi katika kijiji, watu wenye busara na hekima, mabibi na mabwana hawataweza kutatua shida za kijiji, kwa sababu hatukutaka kuweka bureaucracy. Nyinyi wenyewe mlisema kufikia utawala ni ngumu sana. Kuna vikwazo vingi, na tukasema hatutaki kuweka vikwazo. mwende kwa wazee waweze kutawala na kutatua shida; the easiest way possible. Umenielewa Bwana Muhindi? Lakini ukiona hiyo haifai, utapendekeza kupitia kwa District Representative atuelezee zaidi ili tuone kama ni lazima tuweke bureaucrasy ambayo pengine…unajua wewe ndiye unaishi huko kwa kijiji, pengine unaelewa zaidi.

Pia Bwana Ali Nzuki alipendekeza vivyo hivyo na akasema kwamba tuwe na Village Council, watu ambao wanaelewa sheria, dini, na wanaelewa tradition. Pengine ningemueleza bwana Nzuki kisababu cha sisi kutoweka mambo mengi, ni kwa sababu tulielezwa kwa mfano, kwamba kuna mara nyingi wazee wakiwa na matatizo wanakuwa na shida kwenda kwa vijana ambao wameelimika. Tukambiwa kwamba pia mnatuletea chief 20/30 years, anajuaje shinda za wazee? Ndiyo tukaona wale wazee ingawa pengine hawajui kusoma, na kuandika, wana elimu ambayo imetosha. Hivyo ndivyo tulidhania. Tukasema kule kwenye kijiji, nimekusikiliza sana hapa ukizungumza. Sijui kama unaelewa sheria, lakini umeongea maneno ya busara. Wazee wengine wamekaa hapa wamesimama wameongea maneno ya busara. Kweli shida za binadamu ambazo tuko nazo katika vijiji zinataka

degree mzee? Kwa sababu ukisema mtu ambaye ana elewa sheria, pengine dini, nadhania dini si lazima usome uende mpaka university.

Interjection: comment**.**

Ali Nzuki:… Inaudible.

Com. Abida Ali Aroni: Asante. Sasa hii Council ya Mkoa itakuwa inawasaidia wilaya, kata, na vijiji ili viongozi waelewe mambo fulani fulani ya utawala. Lakini hatukutaka kuweka vikwazo tuwaletee vijana mseme vijana wanaelewaje mambo yetu ya kinyumbani. Sasa tukasema wale wazee tunahakika mtakao wachagua wenye busara na elimu ambaye ni ya maana wataweza kutatua, na Serikali hiyo ya mkoa itawasaidia kuelewa pengine mambo ya utawala.

Pia ukapendekeza kwamba Mawaziri wachaguliwe na wawe ni watu ambao wana elimu inayofaa katika Wizara zao, na pia wawe ni wafanyikazi pendekezo letu ni kwamba mawaziri wachaguliwe kutoka nje ya Bunge wawe ni watu ambao wana elimu ya kutosha inayo ambatana na kazi watakayo pewa kufanya katika wizara. Sasa sijui hapo kama tumeeleza kisawa sawa.

Bwana Mulwa na yeye akasema angetaka kujua ni vipi watu katika vijiji watapata information. Ukisoma section or article 47, tumesema kila Mkenya ana right of information. Kwa hivyo ikiwa kuna jambo, unaweza kuomba upate information yoyote hata information ambayo iko katika Serikali, ili uweze kuzidi kuelewa maneno. Nadhania nimejibu maswali yote, na hakuna mtu mwingine yeyote ana swali ama jambo lolote si yo? Ama iko kabla hatujafuka mkutano.

James Mutiso: Mimi naitwa James Mutiso. Pendekezo langu ambalo nataka kulitoa hapa ni kwamba tumeona katika hii Katiba mpya mmependekeza kwamba kuwe na mabaraza mawili. Baraza la Bunge na lile la National. Kwa hivyo hayo ni maoni yangu ya kusema kuwa mabaraza mawili katika Kenya yetu hii, naona kama italeta faraka. Kwa sababu si watu wengi katika Kenya wanaaminiana sana. Hata leo katika Bunge letu ingawa ni moja, lakini tunaona kuna matatizo yake mengi sana kati yao. Kwa hivyo ikiwezekana katika hii Katiba mpya kwa maoni yangu, maoni yangu hii Bunge National Council ipumzike kidogo kwanza halafu labda ndivyo itokee miaka ingine.

Jambo lile lingine ambalo nataka kulizungumza hapa, ni kwamba ikiwezekana Katiba muiweke katika kura moja kwa sababu tunaona kila mtu ana kura moja, na hiyo kura moja ikiwa sasa unataka kazi ya Bunge unataka kwenda kutetea watu katika Bunge, kila mtu ulimpiga kura, na hizo kura zikipigwa na watu wawili napata kura mbili, na ikipigwa na mmoja napata kura moja Kwa hivyo nasema, katika nchi yetu ya Kenya, kuna constituency zingine ambazo kuna watu wachache sana na hao watu wakienda kuchagua mtu wao, pengine wanampitisha na kura 60 au 40 na kuna wengine katika constituency zingine wana kura 60,000. Kama hii constituency yetu ya Mbooni, nafikiri kuna watu kama hao, na kuna constituency zingine ambazo kuna watu 20,000. Kama mtu amechaguliwa na watu 20,000 na huyu mwingine achaguliwe na 60,000, hawa watu kweli ni sawa?

Inaonekana kwamba si sawa. Kwa hivyo nasema hii Katiba mkiiunda, mwuinde mkisema, constituency zote ziwe sawa. Ikiwa ni nchi ambayo ina watu wachache tuseme hamsini mhesabu watu, kuwa kama kila constituency iwe na watu 30,000 wahesabiwe tu wafike 30,000 hata kama watatoka upande wa Kilimanjoro mpaka Narok wawe sawa kama yule mtu wa Nairobi. Tuseme division kama Kamukunji ile iko Nairobi wawe sawa. Lakini sio kuchukua mtu mwenye alichaguliwa na kura chache, halafu aende katika Bunge, na huko Bungeni anazungumza kama mtu ambaye amechaguliwa na kura nyingi, na yeye amechaguliwa na kura chache. Kwa hivyo Katiba yetu hii mpya ambayo mnatengeza muende muitazame ikiwa mnaweza kupendekeza hivyo , ni sawa. Hayo ni maoni yangu.

Jambo lile lingine ni kwamba katika hiyo habari ya mashamba yale yenye haina watu, sana sana yako upande wa Coast Province. Huko Coast Province, watu wengi ni squatters, wazazi wao walikuwa ma-squatters, na wao sasa wako ma-squatters. Na yule mtu ambaye ako na hiyo shamba, anaishi Yemeni au Saudi Arabia. Kwa hivyo mimi napendekeza ikiwa mimi ni Mwanakenya, haifai nikose shamba, na hali mtu anayeishi Saudi Arabia ama Yemeni ana shamba Kenya. Hiyo kwangu mimi naona hiyo haifai. Ikiwa hiyo ni shamba la Mkenya, sioni kwa nini Mwanakenya ahangaike kama ni squatter, na yeye ni mtu original katika nchi yake. Kwa hivyo mimi naomba Commissioner wa hii Katiba muingize hilo swali sana kwa Katiba ati mwana Kenya yeyote hafai kukosa shamba, ikiwa kuna mtu ambaye ana shamba na haishi Kenya.

Com. Abida Ali: Asante sana Bwana Mutiso ningependa pia kukwambia kwamba tumependekeza kwamba mtu asiye Mkenya asimiliki ardhi. Na kama nilivyosema jambo hili, tumeomba kuwekwe Tume ya mashamba iangalie kuhusu hawa absentee land lords.

Halafu nafikiri neno lako la kwanza ni pendekezo ambalo nitalipeleka katika office yetu lakini ningekuomba ujadiliane zaidi na kutuma delegates watakao toka katika hii District kuja kujadiliano kuhusu hili jambo la two chambers, lakini nitapeleka mapendekezo yako ulivyozungumza saa hizi.

Na kuhusu boundaries, tulielezwa unavyo zungumza na watu ambao wako katika constituency zinazo watu wengi. Lakini kumbuka kwamba tulienda umasaaini, tukaenda North Eastern, tukaenda North Rift ambapo pengine kuna jamii ambazo ni chache, lakini kwa sababu ya ardhi wanayo imiliki,wanaishi mbali mbali, na wakazungumza kinyume cha vile unavyo zungumza wewe. Sasa tukaketi katika majadiliano yetu tukajiuliza je? Kazi ya Mbunge katika Bunge ni nini? Munaelewa? Tukasema kazi yake ni kuwakilisha watu na matakwa yao katika Bunge. Tukajiuliza pia kuwakilisha watu anatakiwa kufanya nini? Tukajibu kwamba anatakiwa kuwasiliana na watu wake. Umeelewa? Na tukasema kwa mfano Mbunge wa hapa kwenu kutoka Bunge kuja hapa anaweza kutoka Nairobi asubuhi na akafika na akapiga round constituency nzima labda kwa siku moja au mbili. Si ana gari? Si ni ukweli? Ukiangalia North Eastern, mzee, Mbunge wa huko hata akiwa na gari ya ina gani, itamchukua mwezi mzima kuenda kwa constituency yake, kwa sababu ya hali ya ardhi ya North Eastern. Kwa hivyo, huwezi ikiwa unazungumza kuhusu ukweli na usawa katika hali ya wananchi wote wa Kenya, tukasema itakuwa ni kosa sisi kusema kwamba ikiwa MP wa Mbooni anaweza kuja na kutembea kwa constituency yake kwa siku moja ama mbili tuangalie

population na ile hata kwa wakati huu, ukiangalia MP wa North Eastern constituency moja ita mchukua wiki mbili kuweza kuhudumia wananchi wa kule. Tukasema population pekee yake, wingi wa watu, hauwezi kuwa ndiyo chanzo cha kusema constituency ziwe kiasi fulani. Tutakuwa tunakosea watu, na hiyo sio hatia yao, hawakuomba kuzaliwa na kuishi North Eastern, ni mambo ya maumbile, na ni mambo ya Mwenyezi Mungu. Kwa hivyo lazima, tuangalie population na ukiangalia Katiba kifungu cha 86, tumesema kwamba wakati ambapo Electoral Commission ina angalia boundaries, itaangalia population, wingi wa watu, itaangalia jinsi ya communication, ama ni vipi watu wanawasiliana katika ile constituency, itaangalia Geographical features yaani maubile ya pahali hapo, itangalia pia maslahi na mahitaji ya jamii zinazoishi pale, itaangalia Administrative boundaries, kwa sababu tuna constituency na boundary ya utawala, na pia tutangalia census iliyo ya halali.

Kwa hivyo tunaangalia mambo mengi mzee. Tukiangalia population tutakuwa tumekosea watu fulani ambao wamekosewa na utawala wa nchi hii kwa makosa ambayo sio yao. Ndiyo maana unaona kuna sehemu fulani za nchi yetu, ukienda saa hii hawana daktari unaweza kuamini? Kuna sehemu za nchi hii, hawajaona MP wao kwa miaka 15, kwa sababu akitaka kwenda huko ni lazima aende na ndege, Hata MP ata-afford ndege ngapi ndio afike kuona constituency yake. Umeelewa? Kuna watu saa hii ukifika huko hawavai nguo kwa sababu hakuna nguo huko kwao. Pahali panaitwa North Holo. Sisi kufika kama Tume, ilitubidi tutumie helicopter, na tukifika huko, tulikuwa tunaenda kulala border ya Ethiopia. munaelewa? Sasa tukisema watu wa North Holo wasipewe MP kwa sababu ni watu wachache pengine ni jamii ya watu mia ama mia 200, si tutakuwa tunawakosea? Kwa hivyo sisi kama Tume tunaangalia mahitaji ya nchi nzima. Na kwa vile tumetembea sehemu zile hata wewe hujasikia na kuenda tumeona tukiangalia population, kuna watu wa nchi hii watazidi kudhulumiwa na kukosa mahitaji ya kimsingi na kibinadamu. Na kusema ukweli, hawana. Hata pengine kwa sababu ya umbali wa constituency wanafaa kuwa na constituency na MPs zaidi kuliko wewe ambaye MP wako akitoka Nairobi saa mbili amefika hapa saa tatu na nusu. Umeelewa? Sasa ndio tukasema tuangalie haya mahitaji yote ya jamii. Ukisoma hii reporti sijui kama coordinator amewaletea, lakini anatakiwa awabebee na alete katika centre, ukisoma hii report na usome toleo lingine litakalo kuja, utaona umuhimu wa kukosa kuangalia population pekee yake. Nimekujibu ya kutosha? Asante.

Nadhani tunafikia mwisho. Wangapi wamebakia? Mzee Ali usirudie labda mama. Iko mama ana jambo anataka kusema? Na nyinyi wazee mumekalia wamama hata hawaongei, na sasa ndio tunawapatia uwezo. Iko mama ambaye anataka kuongea? Anaangalia nyuma. Kwa nini mama hauongei? Haya kwa vile hawasemi nakupatia wewe nafasi useme, na huyu, iko nani mwingine? Watu watatu peke yake, na nitaanza na mama.

Paulina Ndunge: Mimi naitwa Pauline Ndunge, na mtanisamehea niko na homa kidogo. Langu la kusema wakati tulikuwa hapa, tulikuwa tumepitisha wakina mama waende wakaangaliwe wale wameretire wakina mama na wanaume. Hatujasikia hiyo. Mmesikia hiyo? Na hiyo tulikuwa tunaandika. Wawe wanapatiwa kitu, kwa sababu wamezeeka, na wengine hawana watu wa kuwatunza. Hiyo sijasikia mkitaja.

Lile lingine, tunaomba tuangaliwe sana huko kwa Bunge. Tulisikia fununu na hatutaki kuingilia sana maanake Katiba si ya siasa.

Tuangaliwe watu wawe wanachaguliwa vizuri, si kama vile mtu ana- pointiwa. Hiyo tuko na tashwishi, lakini sitaki kusema hivyo, tuangaliwe, tuwe tukipiga kura kama mahali kwingine tunapopiga. Ile… (inaudible) ni kama vile unasema ya kijiji tupige, na tukienda wale wanaenda huko nao waende wapige, lakini sio ati ni mtu mmoja, wasimame watu watatu au wanne, tuwapigie hao. Yule atashinda si itakuwa ni sawa sawa? Langu ni hilo tu.

Jonathan Mutinda: Ninapongeza maoni ambayo yametolewa na wananchi. Jina langu ni Jonathan Mutinda. Nilikuwa na maswali matatu juu ya yale ambayo nilikuwa nimesoma kwa hii Draft. Kabla ya hiyo draft, nilikuwa na shida ya kuelewa hii Kenya yetu iko namna gani. Unasema ulikuwa katika mahakama na ulikuwa ukiwakilisha watu halafu watu walikuwa wanakwambia mashida yao. Labda ulipokuwa ukikati pale unajua yaliyokuwa yakitokea lakini kwa sababu hutaki kujitia katika shida, huwezi kutwambia ukweli. Katika mahakama yetu, kumekuwa na ufisadi. Nakumbuka wakati wa Kwach Commission, tuliandika mambo kama kumi na mawili yale ambayo mlisema na nikayaandika chini, mahali fulani. Yalikuwa yanasema kuna ufisadi mwingi, na huo ufisadi ndio huu sasa unao gombaniwa na Judiciary. Judiciary sasa inasema ni clean, haina madhambi, na hayo madhambi yamekuwa yameonekana. Kuna watu wa Common Wealth ambao walikuja hapa, na wakaongea juu ya huo ufisadi. In Draft Constitution, ningeuliza watu ambao wametwambia umesema iko pahali fulani. Nimesoma hii Draft Constitution, nikakuta haya mambo kama hayako yako katika kitabu kingine ambacho uko nacho hapo. Kuna lawama watu ambao walikuwa wanapeana vitabu kuna vitabu viwili, wewe unatuhudumia na kimoja, na kingine kiko kando. Wale watu ambao wamesha tabuliwa na ni watu ambao walipelekwa Parliament na wakafuta majina yao, tunauliza hii Draft Constitution iangalie hawa watu majina yao yarudishwe na washitakiwe, kwa sababu walionekana kwamba walikuwa wameiba. Tafadhali kwenda uwaambie hivyo.

Samuel Mbithi: Jina ni Samuel Mbithi. Langu ni, tumetumia pesa nyingi kwa hii kazi ya Constitution na nimeona kwamba iko karibu kumalizika. My fear is who is going to make sure that the Constitution is going to be effected? Kwa sababu tunaona kama wananchi, Constitution ni nzuri, na pengine ina weza kuwa ni nzuri lakini ikae tu. Kwa hivyo, sijui what steps itachukuliwa tuone hii Constitution imekuwa effected.

Com. Abida Ali Aroni: Ningeanza na Pauline Ndunge ukiangalia kifungu 36 ya hiyo karatasi ambayo uko nayo draft Constitution, utaona kwamba kwa mara ya kwanza, hii Katiba tumependekeza kwamba hii Katiba ijishughulishe na watu ambao tunawaita elder members of the society, na kifungu 30/6, sub-section 2 inasema older members of society are entitled to reasonable care and assistance by the family and state. Unajua Katiba inatoa muongozo hatuwezi kusema ati upewe sukari, blanketi na vitu kama hizo. Lakini ukisoma kwa uangalifu, utaona kwamba tumesema familia yako isikutupe, na Serikali isikutupe. Hatujasema watu wapewe pension, lakini tumeongea kuhusu reasonable care and assistance, kwa sababu kuna yale mambo hatuwezi kujiingiza sana. Hatuwezi kusema mpewe elefu kumi, ishirini, kwa sababu Serikali ina budget yake. Kwa hivyo tukisema reasonable care and assistance itakuwa ni jukumu la Serikali kuangalia what is reasonable. Tume elewana?

Kuna hii Tume ambayo ni ya haki za kibinadamu ikiwa kile kitu kinapeanwa na Serikali hakitoshi mtu ana haki ya kwenda

katika hiyo Tume na kufanya malalamiko. Kwa hivyo nadhania we have taken care of that.

Halafu ukaongea kuhusu uchaguzi. Nadhania kuna chapter nzima ambao ina zaidi ya vifungu 30 inayo zungumza kuhusu upiganaji kura. Nina hakika jambo ambalo unasema haliko, ukiangalia kwa uangalifu utalikuta between section 76/100.

Bwana Jonathan Mutinda nafikiri hatukuelewana mwenzako nilivyo muelewa mimi, ni kwamba the whole of the Judiciary is corrupt. Nikamwambia, it cannot be the whole of the Judiciary. Lazima kuna wale ni corrupt, lakini ni lazima kuna wale hawana corruption kwa sababu Waswahili wanasema embe moja likioza kwenye gunia, linasemekana ni wote. Na nikasema let us be fair. Kuna wale lazima ni waaminifu na wanafanya kazi yao sawa sawa. Si kusema hakuna corruption. Nimesema tusifanye Wholesale condemnation. Tume elewana? Sawa. Kwa hivyo nadhania ukisoma reporti yetu utakuta mapendekezo. Mapendekezo ambayo hayawezi kuwekwa katika Constitution. Kama nilivyo sema, hii ni sheria ambayo inatoa mwelekeo. Hatuwezi kufungua chapter ya sheria ambayo tunatarajia itahudumia nchi hii kwa miaka 100 ijayo, na uanzi kwa kusema "The Judges are Corrupt" Hiyo sio sheria. Hiyo ni statement, and this is law. Ndio maana utakuta katika reporti yetu hii, tumesema a section of the Judiciary is corrupt. Katika mapendekezo ya sheria, tumependekeza jinsi watakavyofanya kazi yao, ili kuondoa corruption na kuwa wazi kwa wananchi. Tume elewana? Ndio maana kuna mambo utapata katika reporti. Hii report kwanza ni kubwa. Hii inaitwa toleo fupi. Ukisoma toleo ambalo tutakalolitoa hivi karibuni, utaona mambo yote tuliyo ambia na wananchi, na utaona recommendation yetu kwa kirefu. Sasa hii recommendation yetu ndiyo tumetranslate into law, na kuna mambo mengi ambayo hayawezi kuandikwa hapa, kwa sababu pengine ikifika miaka tano/kumi itakuwa imeondoka, na lazima tufuate sheria kwa miaka mingine mia moja au hamsini ijayo. Ndiyo maana utaona kuna tofauti ya reporti na tofuati ya Draft Constitution, lakini zote tumechapisha ili muweze kusoma na kuelewa.

Mtapata kwa District coordinator kama hana leo, mtaenda katika District, lakini sijui kama anazo. Akonazo, na pengine hatakuwa na za kutosha kwa sababu ya gharama kwa hivyo mtasaidiana kusoma na tulizitoa kwenye magazeti kwa wale ambao wana nafasi ya kusoma gazeti.

Pia umependekeza kwamba wale ambao wamepora mali ya uma kushtakiwa, nadhania tumeeleza kwamba tumepatia Bunge jukumu ya kuweka sheria itakayo weza kufanya mambo kama haya, ni mambo ambayo hatukuweza kuweka katika Constitution. Ukiangalia chapter 3 kifungu 14 kuhusu jukumu la Serikali, tunasema kwamba the republic shall ensure open and transparent Government and accountability of the state officials and public authorities. Tumesema kwamba Jamhuri ya Kenya itahakikisha uwazi na uajibikishaji wa watu ambao wanaofanya kazi katika Serikali, tumesema ya kwamba Jamhuri ya Kenya itafanya na kuchukua hatua zitakazo ondoa corruption ama rushwa. Kwa hivyo Serikali inalazimika, kwa sababu ukisema Jamhuri unamaanisha Serikali na wananchi. Kwa hivyo ni jukumu langu, lako na la Serikali kuondoa rushwa ama corruption katika jamhuri. Na tukumbuke, watu wanaohonga ni wananchi. Kwa hivyo tusilaumu Serikali. Unalaumu Serikali, unalaumu Judge na wewe ndiye unaenda kumpatia hiyo hongo. Kwa hivyo ni jukumu lako, langu na Serikali na ma-officer wa Serikali kuondoa rushwa katika utawala wa nchi yetu.

Swali lingine la bwana Mutinda. Ni nani atakaye hakikisha kwamba maagizo ya Constitution yanatekelezwa Wewe, mimi na Serikali. … (End of tape 2).

Com. Abida Ali Aroni: I am saying it is you, me and the Government.

Interjection: It is the Government.

Com. Abida Ali Aroni: What?

Jonathan Mutinda: It is the Government.

Com. Abida Ali Aroni: Eh, you go to court. It is here you can take the court. Uki soma hii Katiba, imekuambia ikiwa kuna mtu yeyote amekukosea ki-Katiba, ikiwa ni Serikali, ikiwa ni mwenzako una haki ya kwenda kortini ku-effect the Constitution. Ndio maana nimesema mimi, wewe, na Serikali na kila mtu, kwa sababu una jukumu ya kwenda kama mtu binafsi, una jukumu ya kwenda kupitia jamii yako, una jukumu ikiwa unaona mwenzako amekosewa kikatiba na hajui, utaenda wewe Kortini. Ni jambo ambalo hatukuweza kufanya, ama hatuwezi kufanya kwa wakati huu.

Interjection:

Jonathan Mutinda: Inaudible question.

Com. Abida Ali Aroni: Tutaiwekaje kwa shelf na wewe uko hapo? You are supposed to advocate for your rights. Itaweka na nani? We are the Government. Are we not the Government halafu? Serikali ni sisi, mimi na wewe, so who will shelf it?

Interjection: Inaudible question.

Com. Abida Ali Aroni: Who has appointed those Commissioners? It is not you. This Commission was instituted by an Act of Parliament where you are represented.

Interjection: Inaudible.

Com. Abida Ali Aroni: Thats your view, I do not think I can comment on that. Thank you for your view. It is in your hands as the Government and as for me, you are the Government, so make sure the Constitution is effected. Thank you.

Sammy Kiteng'u: District Coordinator ningetaka kuchukua hii nafasi kuwashukuru nyote mlio pata wakati wa kuhudhuria huu mkutano, na pia kuwaeleza kwamba mtakuwa ambassadors kwa wale wengine wenu ambao hawakupata wakati wa kufika hapa kwa sababu moja au lingine. Muwaelezee vile hii mambo iko, na pia tutapanga wakati mwingine na members of the 3C's, vile tutawafikia.

Pia ningetaka kushukuru Commissioner wetu wa leo na ningeomba tafadhali tumpigia makofi ya kusema asante.
Clapping.

Sammy Kitengu: Jambo la pili, ni kuchukua nafasi hii pia niwajulishe wale representaives walio chaguliwa na Councillors wenu. Kulikuwa na mmoja anaitwa Rhoda Ndumi Maenbe. Mwingine anaitwa Williamu Matheka Nduse, na mwingine ni Nzisa Wambua. Hawa ndio wale watu wamechaguliwa na ma-Councillors wa hii District, kwenda kutu-represent sisi kwa National Constitutional Conference. Rhoda Ndumi Maende ametoka Makueni constituency, William Matheka nduvi ametoka Kilome constituency. Nzisa Wambua anatoka Makueni pia.

Walichaguliwa wanawake wawili. Ndumi ni Councillor, William Matheka ni business man, na Nzisa business woman also. Kwa hivyo sasa sisi tunaonekana tuko gender senstive sababu tumechagua wanawake wawili na mwanaume mmoja.

Nafikiri ningeomba mmoja wa hii kanisa, I think I can see a few, atufungie mkutano kwa maombi tafadhali.

P. Sili: Tumeshukuru sana kwa vile mmeonyesha tabia njema kwa hii Kanisa. Tulikuwa tunahofia wengine labda watakuwa na tabia mbaya na kwa vile mmefanya vizuri sana kuwa na sisi na kuwa na nidhamu ndani ya kanisa, tunawashukuru kwa hiyo. Tuombee.

Kamba dialect…………………………………………….

Meeting ended at 2.00 p.m.

&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&&